

Doorkruisingen van het Links-RechtsPrincipe

Frank Jansen en Raoul Wijnands

PUBLICATIEDATUM: 19 JANUARI 2004
ARTIKELNUMMER 04.01

Samenvatting

In het schrijfonderwijs en in de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* wordt ervan uitgegaan dat de volgorde van zinsdelen bepaald wordt door hun informatiegehalte: van links naar rechts neemt het informatiegehalte toe. Het ligt dus voor de hand om aan te nemen dat dit zogeheten Links-Rechtsprincipe (LRP) algemeen toepasbaar is. Dat is echter nog maar de vraag. In dit artikel bespreken we negen andere principes die het LRP kunnen doorkruisen en een kleinschalig kwantitatief onderzoek aan de hand waarvan het relatieve belang van het LRP geschat wordt. We eindigen met een aanbeveling hoe men in het schrijfonderwijs het beste met het principe kan omgaan.

Summary

The order of constituents in the Dutch sentence is conditioned by the information value of the constituents: they are ordered from left (low) to right high information status, according to an influential text advice book and the Algemene Nederlandse Spraakkunst. One may assume that this so-called left right principle is widely applicable to Dutch sentences. In this article we question this assumption by presenting nine other principles that can be demonstrated to thwart the LRP. After that the results of a small-scale quantitative investigation are presented to assess the relative importance of the LRP. In the last paragraph we advise how to apply the principle in writing courses.

1 *Inleiding*¹

In de Nederlandse mededelende hoofdzin kennen de zinsdelen tot op zekere hoogte een vrije volgorde.² Toch bestaat er wel een beginsel dat de volgorde van de zinsdelen in concrete gevallen bepaalt op grond van het informatiegehalte ervan. Hoe het Links-Rechtsprincipe (voortaan LRP) werkt, staat onder meer in de ANS (Haeseryn e.a. 1997:1235) beschreven. Daar vinden we het volgende voorbeeld:

- (1) Gisteren ben ik naar Arnhem geweest. Daar kwam ik Annemieke tegen. Ze had een viool gekocht. Die wou ze aan Wilma geven.

In de tweede zin van (1) verwijst *Daar* naar *Arnhem* uit de vorige zin en is *Annemieke* nieuwe informatie. In de derde zin verwijst *Ze* naar *Annemieke* uit de vorige zin en bevat *een viool* nieuwe informatie. In de laatste zin verwijst *Die* naar de *viool* en is *Wilma* nieuwe informatie. Als we op de volgorde van de zinsdelen letten, zien we steeds hetzelfde gebeuren: eerst komen de zinsdelen die elementen heropnemen uit de vorige zinnen en pas daarna komen de zinsdelen met nieuwe informatie, waarop het eerste zinsdeel van de volgende zin dan weer doorgaat. Hoewel voorbeeld (1) spreektaalig aandoet, beschouwt de ANS het LRP als een belangrijk principe voor de spreektaal en de schrijftaal.

Aan de ene kant demonstreert tekst (1) de werking van het LRP perfect; aan de andere kant is het hoogstwaarschijnlijk een bedacht voorbeeld, louter en alleen gecreëerd om de werking van het LRP te demonstreren. Dat denken wij niet zomaar. In gewone teksten komt het zelden voor dat twee opeenvolgende zinnen aan het LRP voldoen, laat staan vier zinnen op rij, zoals in (1) het geval is.

Hoe komt dat? Wij denken dat het LRP het vaak moet afleggen tegen andere krachten die op de plaats van de zinsdelen inwerken. Het eerste doel van dit artikel is dat wij enkele van die krachten bespreken. Naast dit descriptieve doel hebben wij ook een didactisch doel, dat samenhangt met het feit dat het LRP via het boek *Formuleringen* (Onrust e.a. 1993) een belangrijk uitgangspunt voor het schrijfonderwijs in het hoger onderwijs geworden is. In de laatste paragraaf geven wij na de conclusies aan hoe het LRP het beste in het schrijfonderwijs gebruikt kan worden.

2 *Woordvolgorde in Formuleringen en in de Algemene Nederlandse Spraakkunst*

Het is de grote verdienste van Onrust, Verhagen en Doeve (1993) geweest dat ze de schrijfadvisering hebben geschoeid op een gezonde linguïstische leest. Voor de volgorde van de zinsdelen zijn ze te rade gegaan bij een van de uitgangspunten van de Praagse school, de communicatieve dynamiek in de zin

¹ Wij danken de toehoorders van een Language in Use colloquium (in het bijzonder H. Pander Maat) en de reviewers van neerlandistiek.nl voor hun nuttig commentaar op eerdere versies.

² Dit artikel gaat alleen over deze vrije variatie. Grammaticale beperkingen (van het type: 'het subject staat in niet-presentatieve mededelende hoofdzinnen direct voor of na de voor-pv' en 'nominale objecten staan niet achter de werkwoordelijke eindgroep') vormen het kader waarbinnen deze variatie mogelijk is, en vallen als zodanig buiten het bestek van dit artikel.

(Firbas 1966). Dat leidt tot twee principes, die wij samenvatten als het 'thema-rhema-principe' en het 'Links-Rechtsprincipe in strikte zin'.

Het thema-rhemaprincipe komt hierop neer: 'In het Nederlands fungeert het eerste deel van de zin altijd als thema, en de rest van de zin als rhema' (p.13). Het thema zien Onrust en anderen als 'startpunt, een algemeen bekend iets, wat zojuist aan de orde was', een stukje informatie dat gemeenschappelijk bezit is van beide taalgebruikers of algemeen inleefbaar. Het thema fungeert dus als 'handvat, kader'. Het 'LRP in strikte zin' vatten Onrust en anderen als volgt samen: 'De informatiewaarde van een zinsdeel loopt op naarmate dat zinsdeel meer aan de rechterkant van de zin komt te staan'. (p. 18)

De twee principes hebben veel met elkaar te maken. In een volgende paragraaf beschrijven Onrust en anderen de effecten van beide principes als volgt:

'De informatieoverdracht in elke zin begint met een startpunt, een bepaald thema. Dit startpunt wordt gevormd door het eerste zinsdeel van de zin. Dit eerste zinsdeel is ook het element dat het laagst scoort op de schaal van informatiewaarde (Links-RechtsPrincipe). Het bevat het minste nieuws, zal dus een stukje informatie bevatten dat voor de lezer al bekend zal zijn. In het normale geval valt themapositie dus samen met 'vertrouwdheid' en dat is natuurlijk ook wel mooi: een stukje informatie kan des te plausibeler functioneren als startpunt wanneer dat stukje vertrouwd is voor de lezer' (p. 19).

Later maken zij duidelijk dat er soms in geschreven taal zinnen voorkomen waarin het eerste zinsdeel klemtoon krijgt (p. 90). In gesproken taal is dat geen probleem. Maar in geschreven taal wel, omdat het goed mogelijk is dat de lezer zich bij eerste lezing niet realiseert dat deze bijzondere klemtoon nodig is. Deze lezer loopt dan vast en moet de zin overnieuw lezen. Een kundige schrijver bespaart zijn lezers dergelijk ongemak, en volgt daarom het schrijfadvis van Onrust en anderen om de zinnen zoveel mogelijk volgens de principes te formuleren.

Het LRP is ook het uitgangspunt voor de zinsdeelvolgorde in de gezaghebbende *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (Haeseryn e.a. 1997). Deze beschrijvende grammatica observeert: 'In een groot aantal zinnen komen de informatief minder belangrijke elementen eerder dan elementen met een grotere informatiewaarde' (p. 1238). De laatste term is gekoppeld aan de presentatiewijze van de spreker: een zinsdeel met hoge informatiewaarde wordt als relatief belangrijk voorgesteld (p. 1236). Het kan daarbij om een nieuw gegeven gaan, maar dat hoeft niet.

Vervolgens geeft de ANS voorbeelden van zinnen waarin het meest informatieve element voorzien van een contrastaccent, juist wel op de eerste plaats staat. Een en ander is voor de ANS aanleiding om de definitie van LRP als volgt te nuanceren:

'Elementen met een erg kleine informatieve waarde staan zover mogelijk links; elementen met een grote informatieve waarde zijn op de een of andere manier speciaal gekenmerkt, ofwel door hun positie ergens achteraan in de zin (rechts) in combinatie met een zinsaccent, ofwel alleen door een accent' (p. 1242).

Zinsdelen met een hoge informatiewaarde zijn dus ofwel gekenmerkt door een plaats achterin, of door het zinsaccent, of door beide. Zinsdelen met een lage informatiewaarde voldoen aan twee voorwaarden tegelijk: ze staan meer naar voren en hebben geen klemtoon. Aan deze genuanceerde definitie van het LRP (voortaan 'LRP in ruime zin') voegt de ANS nog iets toe dat ons naar het puntje van onze stoel jaagt: 'Zinnen waarin van een strikte LRP-volgorde afgeweken wordt, zijn geenszins ongewoon, laat staan abnormaal' (p. 1242). Daarop volgt echter: 'Dat hangt van de context af'. De volgende paragrafen moeten als een poging gezien worden om deze opmerking iets concreter te maken.

Wij zijn daarvoor als volgt te werk gegaan. We hebben een aantal krantenartikelen (merendeels voetbalverslagen en columns) bestudeerd, in het bijzonder de mededelende zinnen daarin. Van deze zinnen hebben we vastgesteld uit welke zinsdelen ze bestonden en welke positie die zinsdelen ten opzichte van elkaar hadden. De positie bepaalden we ten opzichte van het begin én ten opzichte van het einde van de zin. Het zinsbegin komt overeen met wat de ANS de eerste plaats noemt. De laatste plaats komt overeen met de 'laatste zinsplaats' in de ANS-terminologie, dus na de werkwoordelijke eindgroep (de 'tweede pool'), of de positie direct voor die tweede pool. De werkwoorden (zoals de voor-pv en de werkwoordelijke eindgroep) lieten we in het kwantitatieve onderzoek buiten beschouwing.

Vervolgens bepaalden we de informatiewaarde van de zinsdelen. Dat deden we echter niet 'direct', dat wil zeggen door via introspectie op grond van kennis van het onderwerp en empathie met de verslaggever te bepalen wat op dat punt in het artikel als belangrijk en onbelangrijk wordt voorgesteld. Deze methode leek ons minder geschikt voor een kritische analyse van de krachten die in de Nederlandse zin werkzaam zijn, omdat ze tot circulariteiten leidt. Immers, waar leid je uit af dat een zinsdeel een hoge informatiewaarde heeft? Omdat het aan het zinseinde staat. Wat is de uiteindelijke conclusie? Dat zinsdelen aan het einde een hoge informatiewaarde hebben.³ De enige uitweg uit deze impasse zou zijn de informatiewaarde van zinsdelen te laten bepalen door een panel van proefpersonen met kennis van het onderwerp maar zonder kennis van het LRP, en dan de samenhang tussen hun oordelen te meten.

Wij wilden in empirisch opzicht meer bieden dan stipulaties op grond van handig gekozen verzonnen voorbeelden. Daarom besloten we net als Arnold en anderen (2000) de informatiewaarde op een indirecte manier te benaderen, via de bekendheid van de zinsdelen (of liever de mate waarin de ermee verbonden concepten geactiveerd zijn). Nu zijn informatiewaarde en bekendheid twee verschillende zaken (zie Lambrecht 1996 en de daar geciteerde literatuur): de informatiewaarde van een zinsdeel vloeit voort uit het onderlinge verband tussen de zinsdelen onder het opzicht van wat in de zin meegedeeld wordt. De bekendheid vloeit voort uit het feit dat de zaak waarnaar het zinsdeel verwijst, eerder in de context is genoemd, dan wel uit het genoemde direct voortvloeit. Doordat informatiewaarde en bekendheid onafhankelijke grootheden zijn, bestaan er in theorie vier relaties: een zinsdeel kan bekend en laag-informatief zijn, onbekend en hooginformatief, bekend en hooginformatief en onbekend en laaginformatief.

Het is niet zo moeilijk teksten te verzinnen met zinnen waarin een zinsdeel voorkomt dat zowel een lage informatiewaarde heeft als een grote onbekendheid, zoals *een bejaarde* in 'Op dit kruispunt is gister een bejaarde overreden door een skater'. Hetzelfde geldt voor zinsdelen waarin de eigenschappen precies

³ Een voorbeeld van deze axiomatische benadering is de aanname van Onrust e.a. dat de eerste zinsplaats per definitie het uitgangspunt van de mededeling vormt (zie ook paragraaf 3.1).

tegengesteld zijn. In het volgende voorbeeld is het tweede *Piet* bekend maar hooginformatief: 'Daar lopen Marie en Piet. Ik heb in jaren niet aan Piet gedacht'.

Maar zulke observaties doen geen afbreuk aan onze stelling dat er een sterke samenhang bestaat tussen bekendheid en lage nieuwsaarde aan de ene kant, en onbekendheid en hoge nieuwsaarde aan de andere kant. Op dit punt is tekst (1), het voorbeeld uit de ANS, wél realistisch: *Annemieke, een viool* en *Wilma* zijn niet bekend en hooginformatief. De bekende zinsdelen hebben daar allemaal een lage informatiewaarde. Hetzelfde verband constateren we in de gebruiksteksten die wij bestudeerd hebben. In het algemeen is er in die journalistieke teksten een sterk verband tussen de bekendheid en het informatiegehalte van een de zinsdelen. Sterker nog, dat is een van de voornaamste middelen om de indruk van een samenhangende tekst te verzorgen.

De bekendheid van het zinsdeel bepaalden we met behulp van de tekst ervoor. Als het zinsdeel naar zaken of gebeurtenissen verwees die eerder genoemd waren, beschouwden we dat zinsdeel als 'bekend'. Ook als een zinsdeel informatie bevatte die direct voortvloeide uit de eerdere tekst, werd dat zinsdeel als bekend beschouwd. Als maatstaf voor het erkend vage begrip 'voortvloeiën uit' gebruikten we het zogeheten 'poset'-criterium van Birner en Ward (1998).⁴ Als een zinsdeel niet al eerder aangeduid was of voortvloeide uit iets wat aangeduid was, beschouwden we het als nieuw.

Gegeven twee opeenvolgende zinsdelen zijn er logischerwijs vier mogelijkheden. Twee oninteressante (beide zinsdelen bekend en beide zinsdelen onbekend), en twee interessante: een bekend zinsdeel staat voor een onbekend zinsdeel, wat in overeenstemming met het LRP is, of een onbekend zinsdeel staat voor een bekend zinsdeel, wat als een doorkruising van het LRP beschouwd werd.

Telkens als we zo'n doorkruising constateerden, gingen we als volgt te werk. Eerst construeerden we een variant van de zin waarin de volgorde van de zinsdelen perfect in overeenstemming met het LRP was. Van deze variant probeerden we – op een intuïtieve manier – vast te stellen wat de stilistische kwaliteit was, vergeleken met de oorspronkelijke variant en met inachtneming van de context. Als de stilistische kwaliteit van de gecreëerde variant groter was dan de oorspronkelijke variant, beschouwden we dat als een aanwijzing voor de werkzaamheid van het LRP. Maar als de oorspronkelijke variant prevaleerde (wat in de meeste gevallen het geval bleek), gingen we na welke eigenschappen van de zinsdelen daarvan de oorzaak konden zijn. Troffen we een bepaalde eigenschap systematisch aan, dan beschouwden we dat als een doorkruisende factor.

⁴ Dit criterium geeft een formele verantwoording van drie soorten set/subset-relaties, te weten:

- de gevolgtrekking van set naar subset (bijvoorbeeld van album naar een liedje op het album),
- van subset naar set (van liedje naar het album),
- van de ene subset naar de andere subset (van een liedje op een album naar een ander liedje op datzelfde album).

Vooraf het laatste criterium zet de deur wijd open voor het aannemen van allerlei vage verbanden. Wie een beetje fantasie heeft, kan voor elk begrippenpaar, hoe heterogeen ook, wel een set verzinnen waarbinnen ze als subsets ondergebracht kunnen worden. Daarom hebben we dit criterium beperkt opgevat, door het alleen toe te passen in gevallen waarin voor die sets een preciese omschrijving in de vorm van één woord bestaat (zoals *album* in het voorbeeld).

In de paragrafen 3 tot en met 11 zullen we nu de aangetroffen doorkruisende factoren behandelen. We maken daarbij geen aanspraak op volledigheid. Dat geldt in de eerste plaats voor het overzicht van de factoren. Waarschijnlijk oefenen er nog veel meer factoren invloed uit op de volgorde van de zinsdelen. Het geldt in de tweede plaats bij de bespreking van elke afzonderlijke factor: het gaat ons er in elke paragraaf om, een beeld te geven van de besproken factor aan de hand van Nederlands materiaal. We hebben geenszins de pretentie een overzicht te geven van wat het onderzoek bij elke factor op alle talen ter wereld heeft opgeleverd.

3 *Het eerste zinsdeel krijgt accent*

De gewone intonatie van de mededelende zin verloopt volgens een hoedpatroon (Keijsper 1984): direct na het begin van de zin stijgt de toon, dan blijft de toonhoogte ongeveer gelijk om in het laatste zinsdeel weer te dalen. Die laatste daling is accentverlenend: op de plaats waar de toonhoogte scherp daalt, horen wij het zinsaccent. Dit geldt niet alleen voor gesproken taal maar ook voor geschreven taal. Wie een geschreven tekst aandachtig leest, zal merken dat hij de zin voor zijn innerlijke oor (Chafe 1988) intoneert, en in de meeste zinnen tegen het zinseinde het zinsaccent plaatst.

Naast dit normale intonatiepatroon komen er verschillende alternatieven voor. In deze paragraaf zullen we er twee behandelen, die de plaatsing van bekende zinsdelen aan het begin doorkruisen: zinnen met alleen een accent op het eerste zinsdeel (3.1) en zinnen met een accent op het eerste en het laatste zinsdeel (3.2). (Ook kan een bijzondere accentuatie de plaatsing van een onbekend zinsdeel aan het zinseinde doorkruisen, zie daarvoor paragraaf 8.)

3.1 *Het zinsaccent ligt op het eerste zinsdeel*

Een voorbeeld van een zin met een volgorde die een klemtoon op het eerste zinsdeel afdwingt, vinden we aan het slot van het volgende fragment:

- (2) Nu landt er op het door mij achtergelaten veld een andere vogel op zoek naar voedsel. Ik krijg een aanval van aardigheid en roep: 'Heeft geen zin. Er valt daar niets meer te halen.' Maar de andere vogel is eigenwijs en zet het op een pikken in het barre land. Meer vogels voegen zich bij hem en nemen de eethouding aan. Vleugelophalend sla ik het gade. Moeten ze het zelf maar weten. Gékken zijn het! (Campert 1998: 64)⁵

Voor de volgorde van de zinsdelen in deze zin bestaat maar één alternatief, en dat is duidelijk meer in overeenstemming met het LRP:

- (2)a Het zijn gékken!

⁵ In deze en alle volgende voorbeelden gelden de volgende conventies: De contextzinnen staan in een rechte letter, de zin waar het om gaat is cursief. Beklemtoonde lettergrepen worden onderstreept.

In (2)a is het zelfstandig naamwoord naar het zinseinde verplaatst, met medeneming van het zinsaccent. Zinnen van het type (2) hebben ook enkele andere kenmerken gemeen. Er staat een zinsdeel voorop dat meestal vlak voor de werkwoordelijke eindgroep staat. In dit geval is dat het naamwoordelijk deel *gekken*, maar een complement zou een zelfde effect hebben ('Gekken vind ik het!'). Verder heeft het vooropgeplaatste zinsdeel het hoogste informatiegehalte van alle zinsdelen: wie 'het' zijn, is in (2) bekend. Daar komt bij dat de zinnen geen pure mededelingen zijn maar eerder emotionele uitroepen, bedoeld om opinies, van de lezer of van de schrijver zelf, te corrigeren.⁶ Deze laatstgenoemde eigenschap maakt begrijpelijk dat ze weinig voorkomen in artikelen waarin een stand van zaken rustig beschreven wordt. Fragment (2) is ontleend aan een column waarin Campert ruzie zoekt met zijn gevederde vrienden.⁷

Omdat Onrust e.a. stellen dat het eerste zinsdeel het uitgangspunt van de mededeling is (zie de citaten in paragraaf 2), moeten zij aannemen dat *gekken* in (2) zowel het thema is, dus uitgangspunt van de mededeling is, als de nieuwe informatie biedt. Naar onze mening wringt dat een beetje. Dat betekent dat het deeltje 'zijn het' rhema is, dus 'wat er over gekken gezegd wordt'. Maar dat is eenvoudig niet waar. Over *het* (dat door de context als 'vogels' geïnterpreteerd wordt) wordt opgemerkt dat het 'gekken' zijn. Daarom lijkt ons de opvatting van Keijsper (1985) redelijker, die aanneemt dat dergelijke zinnen juist het rhema op de eerste plaats hebben staan.

De bijzondere betekenis en gevoelswaarde van dit type zinnen wordt weerspiegeld in en gesignaleerd door de bijzondere vorm ervan, iets wat wel 'gemarkeerdheidassimilatie' wordt genoemd: een gemarkeerde vorm vormt een afwijking als hij voorkomt in een gewone omgeving, maar past juist goed in bijzondere gevallen. Met een jacquet voor de klas staan, is vragen om moeilijkheden, maar bij een bruiloft is het passend.

Kortom, er bestaan ook in kundig geschreven taal zinnen met het zinsaccent op het eerste in plaats van op het laatste zinsdeel. Dat accent wijst op de nieuwe informatie die dat zinsdeel bevat. De plaats van het geaccentueerde zinsdeel is vergeleken met de meeste zinnen 'omgekeerd'. Die omkering signaleert een emotionele uitroep ter correctie.⁸

3.2 Geaccentueerde zinsdelen staan niet naast elkaar

In de teksten treffen we zinnen aan waarin zowel op het eerste als op het laatste zinsdeel een belangrijk accent valt. Een voorbeeld is de laatste zin van (3):

⁶ Dat laatste maakt de constructie van (2) verschillend van

(i) Wat zijn dat een gekken!

In zin (i) is de suggestie afwezig dat schrijver en lezer, en wij allemaal, tot nu toe ten onrechte hebben gedacht dat vogels redelijk normaal waren.

⁷ Uit dezelfde bundel een zelfde soort zin, dit keer van Jan Mulder:

(i) Wat zou het niet mooi zijn als meer voetballers uit de macho-kast zouden komen. Het zou de sport een extra laag geven. Tere reuzen willen we zien. (Campert 1998: 56)

⁸ Sommige zinnen met een object – verbum – subjectvolgorde zijn eveneens alleen mogelijk met dit accent, zie daarvoor paragraaf 9.

- (3) De Italiaanse club die in de jaren negentig twee Europa Cups alsmede de Europese supercup won, is door financiële malaise veel van zijn grandeur kwijtgeraakt. Bovendien miste Parma gisteren spits Milosevic en bleef de Japanse virtuoos Nakata met een lichte blessure op de bank. *Routíne bleek de ploeg desondanks in óvervloed te hebben.* (Vk 19-10-01)

In (3) is er sprake van een dubbel contrast: *routine* contrasteert met *grandeur* (en de getalenteerdheid van de daarna genoemde voetballers) en *overvloed* contrasteert met *kwijtgeraakt* en *miste*. De noodzaak van een contrastieve interpretatie wordt nog sterker door de aanwezigheid van het adversatieve connectief *desondanks*. Zonder deze negatie maakt (3)a in dezelfde context een stroeve indruk:

- (3)a ?Routíne bleek de ploeg in óvervloed te hebben

Wat precies de klemtoonverhouding tussen de twee beklemtoonde elementen is, vinden we moeilijk om uit te maken. De zin lijkt alleen acceptabel als de twee onderstreepte lettergrepen in ongeveer gelijke mate beklemtoond worden, in ieder geval mag de tweede klemtoon niet lichter zijn dan de eerste.

Vergelijken we (3) met (3)b, de variant die gezien het genoemd zijn van *de ploeg* in het voorgaande meer in overeenstemming met LRP is, dan blijkt dat er geen enkele reden is om (3)b in stilistisch opzicht superieur te achten aan (3).

- (3)b De ploeg bleek desondanks routíne in óvervloed te hebben.

Als oorzaak wijzen wij het klemtoonpatroon aan. In (3)b staan de twee beklemtoonde zinsdelen *routine* en *overvloed* direct naast elkaar, wat een onaangenaam effect heeft van horten en stoten. In (3) staan de beklemtoonde zinsdelen juist zo ver mogelijk van elkaar af.⁹ Het nadelige effect van opeenvolgende klemtonen blijkt nog duidelijker als we de volgorde van de zinsdelen in het volgende voorbeeld in overeenstemming met het LRP brengen:

- (4) Co Adriaanse zocht gisteravond na een smadelijke val in het voorportaal van de Champions League niet naar de gebreken van zijn eigen ploeg, maar hemelde de tegenstander op, de Schotse kampioen Celtic. [volgt citaat Adriaanse]
Eén voordeel bood de ontluisterende, maar niet onverwachte nederlaag van Ajax tegen een vertegenwoordiger van een andere Mickey Mouse-league in ieder geval: de affaire-Arveladze werd erdoor overschaduwd. (Vk 9-8-01)

Aangezien *de ontluisterende ... league* een herformulering is van *een smadelijke val* zou de volgende variant, waarin we 'een voordeel' naar de rechterkant hebben gebracht 'met medeneming' van zijn accent, dus beter moeten zijn:

- (4)a De ontluisterende, maar niet onverwachte nederlaag van Ajax tegen een vertegenwoordiger van een andere Mickey Mouse-league bood in ieder geval eén voordeel.

⁹ Het is verleidelijk om aan te nemen dat de klemtoon van zinnen volgens dezelfde 'hangmatstructuur' georganiseerd is als woorden (onomatopee) en woordgroepen (Politiek Leider) (Zie Trommelen en Visch, 1992).

Maar wie de herschrijving uitspreekt, merkt meteen dat die minder goed bekt dan het origineel. Dat komt doordat het beklemtoonde *in ieder geval* botst met het direct volgende *één*. Iemand die (4)a voorleest zal de neiging hebben de klemtoon van *geval* af te halen.

Belangrijk is verder dat in alle gevallen van dit type die we hebben aangetroffen, een contrastief element voorkomt. Daaruit leiden we af dat het type vooral geschikt is voor zinnen met een contrastief (5) of adversatief verband (6) met het voorgaande, en dat klopt. Twee voorbeelden:

- (5) Hij mocht twee uur per dag een uurtje luchten en twee keer per week douchen. *Van voetbal kon hij alleen dromen.* (Vk 15-10-01)
- (6) De schade zou met een topploeg als tegenstander niet te overzien zijn geweest. Zeker niet voor de bondscoach die tijdens de Champions Trophy een eerste proeve van bekwaamheid dient af te leggen. *Zelf verwacht hij echter in de komende drie weken nog de nodige herstelwerkzaamheden te kunnen verrichten.* (Vk 15-10-01)

De conclusie moet dus luiden: om een tweeledig contrast met de vorige bewering uit te kunnen drukken, maken schrijvers gebruik van een zinsstructuur waarin de twee contrasterende elementen beklemtoond zijn en op zover mogelijk van elkaar verwijderde posities staan. In dergelijke zinnen neemt het informatiegehalte van de zinsdelen niet per se van links naar rechts toe.

4 Eerdere zinsdelen beïnvloeden de betekenis van latere zinsdelen

Het is al langer bekend dat sommige soorten bepalingen zich onttrekken aan de kracht van het LRP. Zo noemt de ANS (p. 1276 en volgende): elementen met een kaderscheppende functie, zoals bepalingen van tijd (7) en plaats (8), modale bepalingen (9) en zinsverbindende elementen zoals *bovendien* (10).

- (7) Met Sinterklaas krijgen kinderen snoepgoed.
- (8) Op de Filippijnen is het nu zomer.
- (9) Waarschijnlijk komt Sinterklaas morgen.
- (10) Bovendien zag Bellaart [thema van het stuk] dit weekeinde twee belangrijke spelers om uiteenlopende redenen bij de ploeg vertrekken.

In een andere publicatie (Jansen 2002) maakt een van ons aannemelijk dat deze tamelijk heterogene groep gevallen samengenomen kan worden (en dat ook de vooropplaatsing van andere soorten bepalingen zoals de predicatieve toevoeging meegenomen kan worden), als we de hulp inroepen van een ander, met LRP concurrerend, principe dat invloed uitoefent op de volgorde van de zinsdelen: linear modification (Bolinger 1954) (zie voor andere literatuur ook Pardoën 1998). Hieronder verstaan we het verschijnsel dat een eerder zinsdeel de interpretatie van de latere zinsdelen beperkt, terwijl het omgekeerde niet het geval is. Hoe linear modification werkt blijkt uit het volgende, geconstrueerde, voorbeeld:

- (11) Op een domme manier wilde Alex Jorge helpen.
(11)a Alex wilde op een domme manier Jorge helpen.

Variant (11)a maakt een vreemde indruk omdat deze de suggestie wekt dat Alex bewust een domme manier koos. Zin (11) daarentegen doet normaal aan. Dat komt doordat de lezer meteen lijkt te kiezen voor de lezing waarin Alex wel Jorge te hulp schiet, maar de evaluatie van de manier waarop voor rekening van de auteur komt. Dit verschil in interpretatie wordt volgens linear modification veroorzaakt door het feit dat *op een domme manier* in (11)a geïnterpreteerd wordt in het licht van *Alex wilde* dat ervoor staat. In (11) kan *wilde Alex* de interpretatie van *op een domme manier* niet inkleuren omdat *wilde Alex* na de bepaling staat. In dat geval interpreteert de lezer de bepaling als georiënteerd op de spreker.

Kortom, als we in de journalistieke teksten een bepaling voorop zien staan en een bekend zinsdeel meer achterin de zin te vinden is, kunnen we aantonen dat het omkeren van de volgorde op grond van het LRP een ongewenst interpretatie-effect zou opleveren. We volstaan met één voorbeeld:

- (12) In de herfst van zijn loopbaan, met het vizier meer dan ooit gericht op die ene medaille die hem nog ontbreekt, weet Rintje Ritsma zich voor een delicaat olympisch vraagstuk geplaatst. *In een veld van specialisten zoekt de alleskunner naar een prooi waarop zijn jacht het meeste kans van slagen heeft.* (Vk 12-11-01)

Met de *alleskunner* wordt Ritsma bedoeld, en een *prooi* is de Olympische afstand waarop hij *die ene medaille* kan winnen. Het vooropgeplaatste *in een veld van specialisten* is nu juist zo'n beetje het enige zinsdeel dat niet aansluit bij de eerdere zin. En toch zijn de met het LRP sporende alternatieven (12)a en (12)b slechter dan (12):

- (12)a De alleskunner zoekt in een veld van specialisten naar een prooi waarop zijn jacht het meeste kans van slagen heeft.
(12)b Naar een prooi waarop zijn jacht het meeste kans van slagen heeft, zoekt de alleskunner in een veld van specialisten.

Wij schrijven de inferioriteit van (12)a en (12)b weer toe aan de gevolgen van linear modification, doordat in deze zinnen 'in een veld van specialisten' na 'de alleskunner zoekt' staat, vat de lezer dat veld op als de plaats waar de alleskunner zoekt. Maar dat is juist niet de bedoeling van de tekst. Die is wel, dat de alleskunner temidden van de specialisten verkeert als hij op jacht gaat naar zijn prooi.

Kortom, als het LRP botst met linear modification, kiezen professionele schrijvers de woordvolgorde die in overeenstemming is met linear modification. We denken dat dat komt omdat dit laatste principe de betekenis van de zin beregelt, terwijl het LRP alleen voor een efficiënte presentatie zorgt. Door middel van het LRP weet de lezer immers snel de relevante oude informatie op te halen en met behulp daarvan de informatieve kern van de zin op te sporen en te begrijpen. Dus als het erop aankomt, zullen schrijvers ervoor kiezen om de kans op een goed, precies begrip zo groot mogelijk te maken, desnoods ten koste van het optimaliseren van de efficiëntie van het begripsproces.

5 **Complexe zinsdelen staan voor de persoonsvorm of achter de werkwoordelijke eindgroep**

Hoe langer de constituent en hoe ingewikkelder zijn interne structuur, des te meer zal die achterin de zin te vinden zijn. Deze wet van de groter wordende constituenten is al bekend sinds het begin van de vorige eeuw (Behaghel 1909), maar heeft ook een plaats in hedendaagse theorieën over grammatica en zinsverwerking (zie Bakker 1994 voor een overzicht). Een voor het Nederlands relevant uitvloeisel van deze wet is de invulling van de zogeheten ‘vijfde zinsplaats’, dat is de positie achter de werkwoordelijke eindgroep. Daar staan vooral zinsdelen in de vorm van een PP of een bijzin (Haeseryn en anderen 1997: 1245-6; 1364 e.v.). Voor ons is de vraag relevant of het LRP tegen deze ‘wet’ het onderspit delft. Die vraag willen we afzonderlijk beantwoorden voor zinsdelen in de vorm van een bijzin, in de vorm van een PP en voor zinsdelen die een bijvoeglijke bijzin bevatten.¹⁰

5.1 **Bijzinnen met zinsdeelfunctie**

Bijzinnen met zinsdeelfunctie kunnen volgens de grammatica niet in het middenstuk van de zin staan. In overeenstemming daarmee zijn dergelijke zinnen in de bestudeerde artikelen of achter de werkwoordelijke eindgroep of op de eerste plaats te vinden. Als ze naar al besproken gebeurtenissen of standen van zaken verwijzen, verwachten we de bijzinnen dus op de eerste plaats. Komt die verwachting uit? Zie (13):

- (13) Het is voor De Hoop Scheffer niet alleen verrassend dat Van Rij op nummer drie wil binnenkomen, het verbaast hem ook dat de partijvoorzitter [= Van Rij] überhaupt de actieve politiek in wil. *De afgelopen jaren heeft hij [Van Rij] bij hoog en bij laag ontkend dat dat zijn ambitie was.* (Vk 1-10-01)

De objectzin ‘dat ... was’ verwijst naar een bekende gebeurtenis, maar staat toch achteraan. Variant (13)a is wel in overeenstemming met het LRP:

- (13)a Dat dat zijn ambitie was, heeft hij de afgelopen jaren bij hoog en bij laag ontkend.

Hoewel (13)a zeker acceptabel is, achten wij deze variant in stilistisch opzicht geen verbetering. De zin doet ons vergeleken met (13) juist wat meer geforceerd aan, wat waarschijnlijk komt doordat er meer nadruk komt te liggen op het feit van die ambitie. Zo gauw we een focuspartikel toevoegen, wordt de volgorde overigens acceptabeler:

- (13)b Dat dat zijn ambitie was, heeft hij de afgelopen jaren juist bij hoog en bij laag ontkend.

De verklaring die wij hiervoor kunnen bedenken, is dat de informatieve geleiding door de toevoeging van *juist* helderder wordt gemaakt. *Juist* brengt teweeg dat wat erna komt als het belangrijkste wordt gepresenteerd, en als gevolg daarvan wordt wat ervoor staat, minder belangrijk. En als zodanig ook meer geschikt voor de eerste plaats.

¹⁰ Over de vraag wat welke kenmerken een constituent complex maken, doen verschillende theorieën over het verwerken van zinnen een uitspraak, zie Jansen (2003) voor een evaluatie.

In fragment (14) wordt het LRP maar liefst twee keer doorkruist:

- (14) (...) waarna Arveladze er in niet mis te verstane bewoordingen op wees dat Ajax een onverkwikkelijk spel met hem speelt.
Later ontkende Arveladze dat hij dat had gezegd. De directie van de club werd zeer in verlegenheid gebracht door de uitbarsting van Arveladze. *In een persbericht werd ontkend dat hij de club had belasterd. (Vk 9-8-01)*

Ten eerste is de (inherent minder belangrijke) bepaling 'in een persbericht' onmiskenbaar de nieuwe informatie maar dit zinsdeel staat toch op de eerste plaats, zonder dat het verplicht geaccentueerd wordt. Wij schrijven dat toe aan het kaderscheppende karakter van het zinsdeel (zie paragraaf 4). Ten tweede, en in het kader van deze paragraaf belangrijker, verwijst de subjectzin 'dat hij de club had belasterd' naar de informatie in de eerste zin van het fragment, en toch staat deze bijzin met een bekende inhoud achteraan. Daarom zou (14)a beter moeten zijn, maar deze variant maakt een stroeve indruk:

- (14)a Dat hij de club had belasterd, werd in een persbericht ontkend.

Wij leiden hieruit af dat ook bijzinnen die bekende informatie bevatten, zich vooral thuis voelen achter de werkwoordelijke eindgroep. Op grond van het LRP verwachten we verder dat bijzinnen die wel op de eerste plaats staan, toch in ieder geval bekende informatie bevatten. Fragment (15) laat zien in hoeverre dat vermoeden bewaarheid wordt:

- (15) In zijn tweede seizoen neemt de druk op Adriaanse toe, openlijk en achter de schermen van de club. Maandag sprak Adriaanse in dat verband in het radioprogramma Langs de Lijn zelfs geprikkeld van een 'complot van de media'.
Ook de directie maakt zich echter zorgen. *Dat Ajax voor het derde jaar naast de miljoenen van de Champions League zal grijpen, werkt evenmin in het voordeel van de trainer. (Vk 9-8-01)*

Uit de context van (15) en uit *evenmin* blijkt dat de bekende informatie in de hoofdzin staat: 'werkt ... trainer' is een uitwerking van de opmerking in de eerste zin van het fragment dat de druk achter de schermen toeneemt. De nieuwe informatie wordt juist in de vooropgeplaatste bijzin gegeven. Het LRP-alternatief is (15)a, met een voorlopig onderwerp. Deze variant is wel acceptabel, maar heeft zo zijn eigen problemen:

- (15)a Het werkt evenmin in het voordeel van de trainer dat Ajax voor het derde jaar naast de miljoenen van de Champions League zal grijpen.

Vergelijken we (15) met (15)a, dan lijkt er een subtiel verschil in perspectief te bestaan: de lezer van (15) krijgt de indruk dat de directie van Ajax Adriaanse de schuld geeft van het missen van die lucratieve wedstrijden. Bij de variant (15)a is die indruk minder sterk of afwezig. Hier is vooral de schrijver verantwoordelijk voor het leggen van een verband tussen het missen van de miljoenen en de evaluatie van

de trainer. Het effect van (15) strookt meer met de verhoud betogende strekking van het sportverslag dan het effect van (15)a waarin de schrijver meer oprecht voor zijn mening uitkomt (Jansen 2002).¹¹

De relatie tussen informatiegehalte en positie van zinsdelen in de vorm van een bijzin kan eenvoudig worden samengevat als: er is geen relatie. Of dat komt door de vorm (deelzinnen tegenover NP's) dan wel door de inhoud (gebeurtenissen tegenover zaken) is een zaak van verder onderzoek.

Nu is de bijzin wel het zinsdeel met de meest complexe interne structuur. Het is dus maar afwachten of hetzelfde gezegd kan worden over zinsdelen met een iets minder complexe structuur zoals PP's, het onderwerp van de volgende paragraaf.

5.2 PP's met zinsdeelfunctie

PP's met zinsdeelfunctie kunnen behalve op de eerste en de laatste plaats ook in het middenstuk staan. Als Behaghels wet voor deze constituenten geldt, valt te verwachten dat ze meer in dat middenstuk staan dan voorop, en meer achteraan dan in het middenstuk. Als Behaghels wet krachtiger is dan het LRP, verwachten we dat in de teksten zinnen zullen voorkomen waarin PP's met bekende informatie een positie innemen achter NP's met nieuwe informatie. Maar als het LRP sterker is dan Behaghels wet, zullen zinnen met deze volgorde niet voorkomen.

Een zuiver voorbeeld van deze test is te vinden in een verzonnen tekstje als:

- (16) Piet droomde van zijn middelbare school.
- a In 1965 was meneer Simons op die school zijn leraar wiskunde.
 - b In 1965 was meneer Simons zijn leraar wiskunde op die school.
 - c In 1965 was op die school meneer Simons zijn leraar wiskunde.

(16)a en vooral (16)b zouden dan een aanwijzing zijn voor het feit dat de complexiteit van een zinsdeel meer invloed op de plaats ervan heeft dan de bekendheid, omdat de PP *op die school* achter de NP *meneer Simons* staat. (16)c zou een aanwijzing zijn voor een tegengestelde claim.

Nu hebben we in ons materiaal geen zuivere voorbeelden kunnen vinden die helemaal aan deze eis voldoen. Dat komt doordat er voor de volgorde in de beschikbare voorbeelden altijd ook een verklaring met behulp van een van de andere factoren mogelijk is, zoals linear modification (zie paragraaf 4). In de buurt komt (17):

¹¹ Wij schrijven het perspectiefverschil toe aan de werking van linear modification: als de bijzin voorop staat, is de lezer nog niet zo gebonden om de inhoud aan wie dan ook toe te schrijven. Zo kan het gebeuren dat die directie die zich in de zin ervoor al zorgen maakte, daarvoor in aanmerking komt.

- (17) Nu gaat het erom dat [een bepaalde schaatstechniek] te vertalen naar de 5 kilometer. Rintje schrikt er niet van. 'Ik weet dat ik het moet kunnen'.
Berlijn heette vanuit die optiek een eerste geslaagde test te zijn. (Vk 12-11-01)

In (17) verwijst 'vanuit die optiek' naar 'het kunnen vertalen' uit de vorige alinea. Dus staat deze PP, die bekende informatie bevat, achter *Berlijn*. De volgende variant zou dus meer in overeenstemming met het LRP geweest zijn:

- (17)a Vanuit die optiek heette Berlijn een eerste geslaagde test te zijn.

Het problematische van dit voorbeeld is dat *Berlijn* ook in de tekst genoemd wordt, zij het veel eerder. Dus is de referent hoogstens wat minder aanwezig in de gedachtewereld van de lezer. Bovendien is 'vanuit die optiek' kaderscheppend (zie paragraaf 4). Ook is het mogelijk dat de journalist *Berlijn* op de eerste plaats van de eerste zin van de alinea heeft gezet om zo de lezer een krachtig signaal te geven dat de tekst na de historische uitweiding weer terugkeert naar het actuele verslag van de wedstrijd in Berlijn. Kortom, als (17)a al superieur aan (17) is, dan durven we nog niet te beweren dat dat komt doordat de PP uit het middenstuk naar voren is gehaald.

Fragment (18) is om andere redenen geen optimaal voorbeeld:

- (18) (...) waarna Arveladze er in niet mis te verstane bewoordingen op wees dat Ajax een onverkwikkelijk spel met hem speelt.
Later ontkende Arveladze dat hij dat had gezegd. De directie van de club werd zeer in verlegenheid gebracht door de uitbarsting van Arveladze. (Vk 9-8-01)

De uitbarsting van Arveladze is het thema van de zinnen direct ervoor, en zou dus meer naar voren moeten, in ieder geval voor het nieuwe 'in verlegenheid gebracht'. Aan de andere kant staat de PP op de vijfde positie, die niet alleen geschikt is voor zinsdelen met een hoge informatiewaarde (zie paragraaf 8). Verplaatsen we de PP, die toch wel het minst informatieve zinsdeel is, naar de eerste plaats, dan krijgen we de volgende varianten:

- (18)a Door de uitbarsting van Arveladze werd de directie van de club zeer in verlegenheid gebracht.
(18)b De directie van de club werd door de uitbarsting van Arveladze zeer in verlegenheid gebracht.

Deze varianten achten we stilistisch minstens even geslaagd als het origineel. Het pakt overigens nog beter uit als we passieve zin activeren, zoals in (18)c, maar hiermee verlaten we de woordvolgorde en komen we buiten het bestek van dit artikel.

- (18)c De uitbarsting van Arveladze bracht de directie van de club zeer in verlegenheid.

Dit deel van het onderzoek laat zich als volgt samenvatten: er zijn geen ondubbelzinnige aanwijzingen te vinden dat PP's met zinsdeelfunctie alleen door hun inherente complexiteit de werking van het LRP

doorkruisen (Het is overigens wel aantoonbaar dat zinsdeel-PP's liever op de eerste of laatste plaats staan dan in het middenstuk, zie paragraaf 12).

5.3 Zinsdelen met bijvoeglijke bijzinnen

Daarmee zijn we gekomen bij de derde interpretatie van complexiteit: die waarin het zinsdeel een bijvoeglijke bijzin bevat. Hoe verhouden die zich tot het LRP?

In zin (19) zien we dat de kern van het object in het middenstuk staat en de bijvoeglijke bijzin aan het zinseinde:

- (19) Frivool maar uiterst naïef trok Ajax ten strijde, (...). Hoogmoed won het van de realiteitszin. Met verbazingwekkend weinig moeite profiteerde Celtic er van.
Adriaanse trachtte de stelling te weerleggen dat Ajax zichzelf in het nauw had gebracht.
 (Vk 9-8-01)

Het object 'de stelling... gebracht' vat de beweringen van de vorige alinea samen, en is dus bekende kost. Het LRP doet verwachten dat het meer naar voren komt te staan. De eerste plaats ligt niet voor de hand want ook *Adriaanse* is bekend, dus blijft alleen de mogelijkheid over dat de bijzin direct achter zijn kern, dus voor *te weerleggen* komt te staan (19)a:

- (19)a *Adriaanse trachtte de stelling dat Ajax zichzelf in het nauw had gebracht te weerleggen.*

Variant (19)a blijkt beslist niet superieur aan de originele zin (19) te zijn. Het middenstuk leent zich niet goed voor zinsdelen met een bijzin. In ieder geval komen zinnen met een bijzin in het middenstuk in ons corpus maar twee keer voor. Het gaat dan steeds om uitbreidende bijzinnen:

- (20) Ajax werd voldoende ruimte geboden om de grootste overwinning van het seizoen te boeken.
Bij het eerste doelpunt liet Broerse, die in de tweede helft nog tegenscoorde, zich in het strafschopgebied als een klein kind wegzetten door Van der Vaart. (Vk 1-10-01)
- (21) Nu het te frivole jasje van de eerste seizoensweken is weggegooid en het defensieve corset weer in de kast hangt, draagt Ajax het oude vertrouwde clubkostuum. (...)
Ajax heeft het defensieve juk, dat het zichzelf na tegenvallende resultaten oplegde, van zich afgeworpen om zich weer zelfverzekerd in zijn oude gedaante te presenteren. (Vk 15-10-01)

In (20) en (21) zat de schrijver klem omdat er geen andere plaats voor het ingewikkelde zinsdeel was. In ieder geval staat de uitweg van (19) (bijzin loskoppelen en achter de werkwoordelijke eindgroep plaatsen) niet open. Bij (20) heeft die operatie tot gevolg dat de lezer de bijzin probeert te koppelen aan *kind* omdat dat de dichtstbijzijnde beklemtoonde NP is:

- (20)a ?*Bij het eerste doelpunt liet Broerse zich in het strafschopgebied als een klein kind wegzetten, die in de tweede helft nog tegenscoorde, door Van der Vaart.*

Bij (21) wringt de combinatie van deze twee bijzinnen op de positie achter de werkwoordelijke eindgroep:

(21)a ?Ajax heeft het defensieve juk van zich afgeworpen, dat het zichzelf na tegenvallende resultaten oplegde, om zich weer zelfverzekerd in zijn oude gedaante te presenteren.

Het enige alternatief is het ingewikkelde zinsdeel op de eerste plaats te zetten. In dat licht wordt het gegeven dat zinsdelen met een bijvoeglijke bijzin in het corpus relatief frequent op de eerste plaats voorkomen, wat begrijpelijker. Ter illustratie het volgende voorbeeld, de eerste zin van een artikel met *Rintje Ritsma* in de kop:

(22) *In de herfst van zijn loopbaan, met het vizier meer dan ooit gericht op die ene medaille die hem nog ontbreekt, weet Rintje Ritsma zich voor een delicaat olympisch vraagstuk geplaatst. In een veld van specialisten zoekt de alleskunner naar een prooi waarop zijn jacht het meeste kans van slagen heeft. (Vk 12-11-01)*

Rintje Ritsma is bekend. Als we even afzien van de kaderscheppendheid van 'in ... ontbreekt' (zie paragraaf 4), zou *Rintje Ritsma* dus volgens het LRP op de eerste plaats moeten staan. Wat doen we dan met *In ... ontbreekt*? Dat kan moeilijk naar de laatste plaats, omdat dan de volgende zin niet goed aansluit, die immers uitlegt wat dat delicate Olympische vraagstuk behelst:

(22)a ?Rintje Ritsma weet zich voor een delicaat olympisch vraagstuk geplaatst in de herfst van zijn loopbaan, met het vizier meer dan ooit gericht op die ene medaille die hem nog ontbreekt. In een veld van specialisten zoekt de alleskunner naar een prooi waarop zijn jacht het meeste kans van slagen heeft.

Blijft dus over:

(22)b Rintje Ritsma weet zich in de herfst van zijn loopbaan, met het vizier meer dan ooit gericht op die ene medaille die hem nog ontbreekt, voor een delicaat olympisch vraagstuk geplaatst.

Wij vinden dat (22)b in stilistisch opzicht onderdoet voor (22). De lezer heeft een begrijpelijkheidsprobleem na *ontbreekt*, omdat hij eerst geneigd is 'voor een delicaat ... vraagstuk' te koppelen aan *ontbreekt* in de bijzin.

De slotsom van deze paragraaf moet zijn dat zinsdelen bestaande uit, of met een bijzin, wel op de eerste of de laatste plaats kunnen staan, en maar heel moeilijk tussen de persoonsvorm en de werkwoordelijke eindgroep in. Deze zinsdelen zijn daarmee aan een krachtiger plaatssturing onderhevig dan die welke het LRP uitoefent. Voor de zinsdeel PP's geldt mogelijk hetzelfde, al hebben we dat nog niet kunnen aantonen. Het relatieve onbelang van bekendheid ten opzichte van complexiteit werd ook al geobserveerd in de corpusstudies van Hawkins (1994) en van Arnold en anderen (2000).

6 ***Bijvoeglijke bepalingen in de vorm van voorzetselgroepen blijven achter hun kern staan***

Aan een nieuwsbericht over de ondervragingen in het Srebrenica-onderzoek ontlenuen we:

- (23) Het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) ontkenet dat er ernstige interne meningsverschillen bestaan over het Srebrenica-onderzoek. In de media werd gisteren bericht dat sommige onderzoekers zich afvroegen of ze gemanipuleerd werden door de ondervraagde militairen en ambtenaren. *Volgens een anonieme ingewijde betwijfelen ze het waarheidsgehalte van bepaalde uitspraken, omdat er de afgelopen jaren nogal wat tegenstrijdige verklaringen zijn afgelegd. (Dagblad De Limburger, 22-11-2001)*

Het gaat om de onderlinge volgorde van *het waarheidsgehalte* en van *bepaalde uitspraken*. De kern *het waarheidsgehalte* geeft de nieuwe informatie in de zin; voorzetselgroep *van bepaalde uitspraken* bevat juist geen nieuwe informatie, omdat deze direct uit de voorgaande tekst voortvloeit. Als er mensen zijn ondervraagd, zo zal de lezer redeneren, dan heeft dat uitspraken opgeleverd. Volgens het LRP zou de bepaling dus meer naar links moeten staan, vóór de kern (23)a, of zelfs helemaal vooraan (23)b:

- (23)a Volgens een anonieme ingewijde betwijfelen ze van bepaalde uitspraken het waarheidsgehalte.
 (23)b Van bepaalde uitspraken betwijfelen ze volgens een anonieme ingewijde het waarheidsgehalte.

De aangetroffen variant (23) lijkt echter soepeler te lopen dan (23)a en b. Dat (23)b een geforceerde indruk maakt, komt doordat de lezer de neiging heeft om *bepaalde* een sterk accent te geven. Het is alsof hij wil signaleren dat iedereen eigenlijk wel weet om welke uitspraken het gaat, en dat daarover meer informatie gegeven zal worden. Dit is verklaarbaar door aan te nemen dat in dit soort gevallen het eerste zinsdeel het thema van de zin is.¹² Maar deze verklaring kan voor (23)a niet gelden. Toch achten we ook deze variant niet superieur aan (23).

In de voetbalverslagen zien we iets dergelijks:

- (24) Adriaanse, de coach die een maand geleden nog moest vrezén voor zijn baan, wijst graag op dat soort feiten. (...) *In een periode waarin landskampioen PSV haast wekelijks op zijn gezicht gaat en ook titelpretendent Feyenoord problemen lijkt te hebben wordt de positie van Adriaanse in Amsterdam steeds sterker. (Vk 1-10-01)*

Adriaanse en *Amsterdam* zijn bekend. Maar het zou niet reëel zijn te verwachten dat de bepaling *van Adriaanse* of *in Amsterdam* het huidige eerste zinsdeel van zijn plaats kunnen verdringen. *In ... hebben* hoort op de eerste plaats omdat het de interpretatie van de rest van de zin kleurt (zie paragraaf 4) en omdat het een complex zinsdeel is (zie paragraaf 5). Maar het LRP is toch sterk

¹² Dat was ook de uitkomst van de discussie over de vooropplaatsing van bijvoeglijke PP's tussen Kooij en Wiers aan de ene kant en Klein en Van den Toorn aan de andere kant, die in de jaren zeventig woedde (zie onder meer Klein, 1980: 173-187): dergelijke PP's kunnen alleen op de eerste plaats staan als zij een thematische functie hebben.

genoeg om de bekende bepalingen tot een positie voor de kern van hun zinsdeel te laten oprukken?
De evaluatie van (23)a-c moet het antwoord geven:

- (24)a ?In een periode waarin landskampioen PSV haast wekelijks op zijn gezicht gaat en ook titelpretendent Feyenoord problemen lijkt te hebben wordt van Adriaanse in Amsterdam de positie steeds sterker.
b ? ... wordt van Adriaanse de positie in Amsterdam steeds sterker.
c ? ... wordt in Amsterdam de positie van Adriaanse steeds sterker.

Naar onze stilistische smaak komt die verwachting niet uit. Vergeleken met (24) lopen de varianten (24)a-c minder goed.

We willen deze paragraaf besluiten met een voorbeeld waaruit blijkt dat zelfs schrijvers die goed ingevoerd zijn in het LRP, erin geloven en het enthousiast propaganderen, er in hun eigen teksten voor terugschrikken om het op bijvoeglijke bepalingen toe te passen. Het gaat om fragment (25) dat ontleend is aan een studiehandleiding van een van ons:

- (25) De colleges beginnen met een korte bespreking van enkele belangrijke of lastige punten uit de stof die voor het desbetreffende college is geprogrammeerd. *Dit is ook het aangewezen moment om vragen over de stof te stellen.*

De stof is genoemd, *vragen* is de informatieve kern. Daarom zou beter zijn:

- (25)a Dit is ook het aangewezen moment om over de stof vragen te stellen.

Variant (25) is niet alleen de variant die spontaan neergeschreven werd, maar ook de variant die we prefereren boven (25)a die, alweer, bijna geforceerd aandoet.

Kortom, bijvoeglijke bepalingen kunnen wel losgeweekt worden van hun kern en naar voren verplaatst worden, maar dat is een operatie waarvoor schrijvers meestal schijnen terug te schrikken. Anders gezegd: er is meer nodig dan alleen een hoge graad van bekendheid om een bijvoeglijke bepaling naar voren te plaatsen.

7 In mogelijk dubbelzinnige gevallen heeft de volgorde subject-object de voorkeur

In de mededelende hoofdzin kan zowel het object als het subject op de eerste plaats van de zin staan. Zin (26) kan dus betekenen dat Jan Piet slaat, maar ook dat Piet Jan slaat:

- (26) Jan slaat Piet

Bij alle andere klemtoonverhoudingen is alleen de subject-object interpretatie mogelijk.¹³ Dat wijst er al op dat de object-subjectvolgorde gemarkeerd is ten opzichte van de subject-objectvolgorde. Daar zijn ook andere aanwijzingen voor. Zinnen met het subject op de eerste plaats komen veel meer voor dan zinnen met het object op de eerste plaats.¹⁴ En het taallerende kind heeft ook een tijd lang een interpretatiestrategie waarin het aanneemt dat elke eerste NP agens en dus subject is.

Het LRP eist soms van de schrijver dat hij van deze canonieke S-O-volgorde afwijkt, bijvoorbeeld als het object wel, en het subject niet bekend is. De volgende zin uit een column van Youp van 't Hek voldoet aan deze eis:

- (27) Duizenden mensen bezochten via hun pc het condoleanceregister. (...) *Die duizenden, waar ze het in de krant over hadden, heb ik niet gevonden.* (Nrc 25-8-01)

Maar soms verkiezen schrijvers toch de S-O-volgorde boven het alternatief dat in overeenstemming is met het LRP:

- (28) Het duel in de Amsterdamse Arena met Celtic had een persoonlijke, pijnlijke nederlaag tot gevolg voor Adriaanse. *De Amsterdamse aanhang spaarde de trainer echter.* (Vk 9-8-01)

De aanhang wordt hier voor het eerst genoemd. Daarom zou (28)a beter moeten zijn:

- (28)a De trainer spaarde de Amsterdamse aanhang echter.

Maar dat is niet zo. Variant (28)a is terecht niet gekozen. De reden waarom in het geval van (27) het LRP wel de volgorde bepaalt, en in (28) niet, zoeken wij in het feit dat de schrijver weet dat zijn lezers in geval van (28)a in verwarring kunnen raken, en in (27) niet. In eerste instantie zullen zij de eerste NP, *de trainer*, opvatten als onderwerp en de tweede NP, *de ... aanhang*, als lijdend voorwerp, omdat dat de canonieke volgorde is. Een tijdelijke verwarring is het gevolg. Een kundige schrijver wil zijn lezers die verwarring besparen en anticipeert erop.

We verwachten dus dat deze 'canonieke S-O-volgordefactor' vooral zal optreden als de vorm of de inhoud van de zin het de lezer moeilijk maken om hem meteen goed te interpreteren.¹⁵ In (27) desambigueren het

¹³ Zin (26) met object-subject-interpretatie kunnen we beschouwen als een geval van klemtoonvooropplaatsing (zie paragraaf 3.1). Zo gauw de klemtoon op *slaat* (ii) of *Piet* (i) valt, of bij een dubbel contrast klemtoon (iii) is volgens ons intuïtieve oordeel alleen de interpretatie mogelijk dat Jan Piet slaat:

(i) Jan slaat Piét.
(ii) Jan sláát Piet
(iii) Ján slaat Piét

¹⁴ Van de 90 zinnen met subject en object in ons corpus (zie paragraaf 12) hebben er 81 de volgorde S-O, tegen 9 de volgorde O-S

¹⁵ We sluiten niet uit dat sommige schrijvers altijd een globale syntactische conventie (geleerde term voor 'schools regeltje') volgen die erop neerkomt dat de 'rechte' (S-O) volgorde altijd correcter is dan O-S. Jan Mulder opent een van zijn columns aldus: "Zijn verslag van de Buchmesse in Frankfurt begon Jan Luijten ... nee, even overnieuw (ik streef naar correct Nederlands). Jan Luijten begint (of is het begon?) zijn verslag van de Buchmesse in Frankfurt in de literaire bijlage Cicero zo: (...)" (Vk 13-10-01)

getal en persoon van *heb* en de naamval van het persoonlijk voornaamwoord *ik* de zin. In het volgende fragment valt op dat de inhoud veel minder direct voorstelbaar is dan bij zinnen van het type 'de slager slacht de koe'. Dat komt doordat *weergeven* een nogal abstract werkwoord is, waarbij zowel het object als het subject een ding kan zijn:

- (29) Jagers-verzamelaars, levend in sociale groepen. *Het oude testament geeft de situatie duidelijk weer.* (...)

De situatie slaat op het leven van jagers-verzamelaars. Dit zinsdeel is dus bekend terwijl *Het oude testament* nieuw is. Variant (29)a zou dus meer in overeenstemming met het LRP zijn:

- (29)a De situatie geeft het oude testament duidelijk weer: ...

Maar (29)a is duidelijk inferieur aan (29), want moeilijker om in een keer te begrijpen.¹⁶

Zo gauw het werkwoord zulke specifieke eisen aan zijn argumenten stelt, dat maar een van de NP's in de zin daaraan kan voldoen, is de O-S-volgorde mogelijk, zo blijkt uit (4), hier herhaald voor het gemak:

- (4) Eén voordeel bood de ontluisterende maar niet onverwachte nederlaag tegen een vertegenwoordiger van een andere Mickey Mouse league in ieder geval: de affaire Arveladze werd erdoor overschaduwd.

Een nederlaag kan wel een voordeel bieden maar een voordeel geen nederlaag. Net zo verklaren we dat (30) goed mogelijk is:

- (30) Tien nationaliteiten telde Ajax gisteren, een verbluffend aantal. (*Vk* 9-8-01)

Het werkwoord *tellen* vereist een object waarin een telwoord voorkomt en daarin voorziet (30) meteen.

De verklaring komt er meer in het algemeen op neer dat de canonieke-volgordefactor bij werkwoorden met argumenten zoveel overeenkomsten kunnen hebben dat ze uitwisselbaar zijn. Zo kunnen we ook goed verklaren waarom we de S-O volgorde vooral zien bij indirecte objecten, die net als subjecten vaak bezielde wezens als referent hebben. Een voorbeeld is (31), waarin Utrecht en Parma beide genoemd zijn, zodat (31)a ook mogelijk was geweest:

- (31) Parma gunde FC Utrecht driekwart van het veld. (*Vk* 19-10-01)
(31)a FC Utrecht gunde Parma driekwart van het veld.

Variant (31)a zou de lezers duidelijk op het verkeerde been zetten.

¹⁶ Mike Huiskes (m.m.) wees ons erop dat de O-S-volgorde wel geslaagd is als het object een krachtiger lexicaal signaal van bekendheid bevat, bijvoorbeeld het aanwijzend voornaamwoord *deze* in plaats van het lidwoord *de*: "Deze situatie geeft het oude testament duidelijk weer" (zie ook paragraaf 11).

Kortom, in sommige gevallen prevaleert de volgorde met het subject voorop. De schrijver verkiest – bewust of onbewust - de canonieke volgorde boven die welke het LRP voorschrijft, om misverstanden te voorkomen.

8 *Onbeklemtoonde zinsdelen achter de werkwoordelijke eindgroep hebben een lage informatiewaarde*

Eerst terug naar paragraaf 3.1. Daar bleek dat het zinsdeel met het laagste informatiegehalte niet op de eerste zinsplaats hoeft te staan. Er waren zinnen waarin het eerste zinsdeel juist de meeste nieuws waarde had. Of dat het geval was, bleek van het zinsaccent af te hangen: een zinsdeel op de eerste plaats met een dergelijk accent had de meeste nieuws waarde, een zinsdeel op diezelfde plaats zonder accent, niet.

Net zoiets is bij de laatste zinsplaats het geval, maar dan in spiegelbeeld. Uit het LRP vloeit voort dat de plaats achter de werkwoordelijke eindgroep als laatste plaats van de zin de positie nieuws waardige zinsdelen par excellence is. Dat is echter lang niet altijd het geval. Het blijkt van het zinsaccent af te hangen of het informatiegehalte van dat het laatste zinsdeel hoog is, of juist laag.

Een voorbeeld van dat laatste zien we in (32):

- (32) Naast 12.000 Afghaanse Talibaanstrijders zouden er 3.000 buitenlanders gelegerd zijn. Ze vrezen dat de Noordelijke Alliantie geen genade zal kennen voor hen. (Dagblad De Limburger 22-11-2001)

Het zinsdeel met het hoogste informatiegehalte is *genade; voor hen* slaat terug op die *buitenlanders* en heeft dus weinig nieuws waarde. Het LRP voorspelt dan ook dat (32)a superieur zal zijn, of ten minste (32)b als we (zie paragraaf 7) aannemen dat *voor hen* als bijvoeglijke bepaling niet zo makkelijk over zijn kern heen kan:

- (32)a Ze vrezen dat de Noordelijke Alliantie voor hen geen genade zal kennen.
 (32)b Ze vrezen dat de Noordelijke Alliantie geen genade voor hen zal kennen.

Toch lijken (32)a en b niet echt beter dan het origineel (32). In (32) trekt *voor hen* even weinig de aandacht naar zich toe als in (32)a en b. We schrijven dat toe aan het feit dat de intonatie in het origineel al direct na *genade* flink begint te dalen, wat signaleert dat alles wat volgt in informatief opzicht niet zo relevant meer is, het is meer een extraatje, bedoeld om de informatie compleet te maken voor slechte verstanders.

Nu kunnen we in het voorgaande zo stellig zijn, omdat het voornaamwoord *hen* een belangrijk signaal van bekendheid geeft (zie ook paragraaf 11). Dat brengt wel de verwachting met zich mee dat in geschreven taal PP's met een volle NP als complement in informatief opzicht dubbelzinnig zullen zijn: moet die PP als zinsdeel beklemtoond worden omdat hij de hoogste informatiewaarde heeft, of gaat het om net zulke achtergrondinformatie als bij *voor hen*, en is de hele bepaling onbeklemtoond? Deze verwachting komt uit, zo blijkt uit het volgende fragment van Fortuijn:

- (33) Het is alweer 56 jaar geleden dat onze voormalige kolonie, Nederlands-Indië, onder leiding van Soekarno de onafhankelijkheid uitriep. Bij de herdenking in Indonesië van het 50 jarig bestaan van de republiek Indonesië hadden we daar zelfs nog moeite mee. De koningin mocht die herdenking niet bijwonen en bracht haar staatsbezoek aan Indonesië dagen later, ze zouden eens mogen denken! *Halsstarrig hielden wij vast aan de datum dat wij, onder grote internationale druk met name van de VS, hen de onafhankelijkheid hadden verleend in 1949.* (Elsevier 5-11-01)

Hoe bedoelde Fortuyn die bepaling *in 1949*? Dat hangt af van wat als het meest saillante element van de zin bedoeld was. De meest logische kandidaat daarvoor lijkt ons *de datum*, gezien de zinsnede *enkele dagen later* in de vorige zin. Maar het is ook mogelijk dat het jaartal 1949 bedoeld was als de belangrijkste informatie. In het eerste geval heeft *in 1949* geen zinsaccent nodig; in het tweede geval juist wel. Fortuyns tekst geeft te weinig aanknopingspunten voor de reconstructie van zijn gedachtegoed. Niet voor de eerste keer overigens.

We besluiten deze paragraaf met twee conclusies. De eerste is theoretisch. Aangezien zowel voor de eerste als voor de laatste plaats in de zin geldt dat een zinsdeel met zinsaccent veel nieuwswaarde heeft en een zinsdeel zonder accent weinig nieuwswaarde, kunnen we beter zeggen dat de nieuwswaarde alleen van dat accent afhangt, en dus niet van de plaats (Keijsper 1985).

De tweede conclusie is praktisch. Het komt nogal eens voor dat een zinsdeel na de werkwoordelijke eindgroep een laag informatiegehalte heeft. Dat brengt met zich mee dat een schrijver een zeker risico neemt als hij op die plaats een zinsdeel neerzet met een hoog informatiegehalte. Het risico namelijk dat zijn lezers de zin verkeerd opvatten en het zinsdeel niet de aandacht geven die het verdient. Kortom, schrijvers die ervoor willen zorgen dat een zinsdeel automatisch als het meest nieuwswaardig wordt opgevat, kunnen die laatste plaats beter vermijden, ten gunste van de positie vlak vóór de werkwoordelijke eindgroep.

9 ***Een chronologische volgorde krijgt de voorkeur***

Als de volgorde van de zinsdelen de volgorde van de gebeurtenissen die zij aanduiden weerspiegelt, spreken we van een chronologische of isochrone volgorde. Een dergelijke volgorde wordt als natuurlijker beschouwd en is makkelijker te begrijpen dan de omgekeerde, anti-chronologische volgorde. De schrijvers zetten zinsdelen voorop die naar iets wat eerder gebeurd is dan de hoofdzin verwijzen, ook als die zinsdelen naar nieuwe elementen verwijzen, en in de hoofdzin bekende informatie staat:

- (34) Zo ging Ajax in Waalwijk voortvarend van start en had de excellerende Van der Vaart de score al na 29 seconden kunnen openen, maar zij inzet raakte de paal. (...). *Na een goede individuele actie van Yakubu en slim afleggen door Van der Meyde nam Van der Vaart de bal aan de rand van het strafschopgebied aan om vervolgens met een sierlijke boogbal RKC-doelman Van Dijk kansloos te laten: 0-1.* (Vk 15-10-01)

Van der Vaart heeft volgens het LRP recht op de eerste plaats, maar de zin knapt er allerminst van op:

(34)a Van der Vaart nam de bal aan de rand van het strafschopgebied na een goede individuele actie van Yakubu en slim afleggen door Van der Meyde aan om vervolgens met een sierlijke boogbal RKC-doelman Van Dijk kansloos te laten: 0-1.

Een alternatieve verklaring voor de inferioriteit van (34)a is de aanzienlijke lengte van de PP 'na ... Meyde', maar als we die inkorten blijft de zin problematisch:

(34)b Van der Vaart nam de bal aan de rand van het strafschopgebied na een actie van Yakubu aan om vervolgens met een sierlijke boogbal RKC-doelman Van Dijk kansloos te laten: 0-1.

Enigszins buiten de orde, maar wel grappig, is het om te zien wat er gebeurt als we de twee bepalingen van plaats laten verwisselen:

(34)c ?Om vervolgens met een sierlijke boogbal RKC-doelman Van Dijk kansloos te laten: nam Van der Vaart de bal aan de rand van het strafschopgebied aan na een goede individuele actie van Yakubu en slim afleggen door Van der Meyde.

Variant (34)c is geheel onbegrijpelijk geworden, zo sterk werkt chronologie. De factor achten we eveneens werkzaam in

(35) Gisteren tegen FC Groningen wonnen (1-4) de Amsterdammers voor de achtste keer op rij. (...) *Na de zege op Feyenoord won Ajax achtereenvolgens van FC Twente, AZ, Sparta en, gisteren, FC Groningen.* (Vk 1-10-01)

Als we hier het eerste zinsdeel op de laatste plaats zetten om het chronologiecontrast maximaal te maken, levert dat opnieuw een moeilijk verwerkbaar zin op:

(35)a Ajax won achtereenvolgens van FC Twente, AZ, Sparta en, gisteren, FC Groningen na de zege op Feyenoord.

Zinsdelen die betrekking hebben op eerdere gebeurtenissen staan voor zinsdelen die betrekking hebben op latere gebeurtenissen, dit onafhankelijk van hun nieuwswaarde.

10 Het LRP eist soms dat een zinsdeel zowel op de eerste als op de laatste plaats staat

Zoals al uit het voorbeeld van de ANS bleek (zie paragraaf 1), heeft het LRP twee gezichten:

- het begin van de zin 'kijkt naar achteren': daar hoort een zinsdeel te staan dat iets uit de context ervoor (meestal de vorige zin) heropneemt,
- het einde van de zin 'kijkt vooruit', althans in teksten met een 'kettingpatroon' (zie Onrust e.a 1998: 36): de schrijver gaat door op het meest nieuwswaardige zinsdeel dat op de laatste plaats staat. Anders gezegd, de kans is groot dat dit laatste zinsdeel de meest waarschijnlijke kandidaat is voor het antecedent van het minst nieuwswaardige zinsdeel van de volgende zin.

Nu kan het voorkomen dat voor beide plaatsen maar een zinsdeel de optimale kandidaat is. Maar zinsdelen zijn geen heiligen, ze missen het vermogen tot bilocatie. Dus de schrijver kan niet anders dan op een van de punten het LRP doorkruisen.

Een eerste voorbeeld zien we in fragment (36), het eerste deel van een artikel over coach Adriaanse:

- (36) Kop: Op aanval gerichte Adriaanse verder onder druk
Co Adriaanse zocht gisteravond na een smadelijke val in het voorportaal van de Champions League niet naar de gebreken van zijn eigen ploeg, maar hemelde de tegenstander op, de Schotse kampioen Celtic. [citaat Adriaanse]
Eén voordeel bood de ontluisterende, maar niet onverwachte nederlaag van Ajax tegen een vertegenwoordiger van een andere Mickey Mouse-league in ieder geval: de affaire-Arveladze werd erdoor overschaduwd.
Het duel in de Amsterdamse Arena met Celtic had een persoonlijke, pijnlijke nederlaag tot gevolg voor Adriaanse.
De Amsterdamse aanhang spaarde de trainer echter, uit erbarmen of met gevoel voor realiteit, en (...). (Vk 9-8-01)

We hebben al gezien dat Adriaanses wedervaren het thema van het artikel is. In dat licht is het vreemd dat voor *Adriaanse* in de derde alinea heel laat komt. We hadden deze woordgroep eerder verwacht, bijvoorbeeld:

- (36)a Voor Adriaanse had het duel in de Amsterdamse Arena met Celtic een persoonlijke, pijnlijke nederlaag tot gevolg.

Maar de laatste plaats van *nederlaag* in (36)a stuurt de verwachting van de lezer naar meer informatie over de gevolgen van die nederlaag en bereidt de lezer zo erg slecht voor op de volgende zin. In het origineel is de aansluiting op de volgende zin veel beter.

In de praktijk zien we deze onmogelijke plaatsingseis vooral in gevallen waarin de hoofdpersoon van het artikel zowel het thema van de zin is, als de persoon die in de volgende zin geciteerd wordt. In het volgende voorbeeld was dat nog niet zo'n probleem omdat de schrijver uit maar liefst drie bekende zinsdelen kan kiezen om voorop te plaatsen:

- (37) De 1500 meter is volgens Kuiper het domein van de sprinters geworden, terwijl de vijf kilometer van een stayers-nummer naar een middenafstand is getransformeerd.
Op basis van die theorie dient Ritsma op de 5000 meter de jacht te openen, meent Kuiper. 'De vijf kilometer wordt tegenwoordig precies zo gereden als de 1500 meter vroeger.'
(Vk 12-11-02)

Op basis van het LRP was (37)a ook mogelijk geweest, maar hier komt de zegsman Kuiper te ver van zijn citaat te staan:

(37)a *Kuiper meent dat op basis van die theorie Ritsma op de 5000 meter de jacht dient te openen. 'De vijf kilometer wordt tegenwoordig precies zo gereden als de 1500 meter vroeger. ...'*

In (38) echter is *Ritsma* wel degelijk de beste kandidaat voor de eerste en de laatste plaats:

(38) *Zijn (Ritsma's) superieure slotronde zaterdag op de 1500 meter – met 29,6 de snelste van allemaal – diende daarvoor als bewijs. Om die details te vertalen naar een gouden race is specialisatie uiteindelijk onvermijdelijk, erkende Ritsma. 'Ik zal me vanaf januari op één nummer moeten richten. (...)' (Vk 12-11-02)*

Ritsma is kandidaat voor de eerste plaats omdat hij thema van het hele artikel is, en in de vorige zin genoemd werd. Dat levert de volgende variant op:

(38)a *Ritsma erkende dat specialisatie uiteindelijk onvermijdelijk is om die details te vertalen naar een gouden race. 'Ik zal me vanaf januari op één nummer moeten richten.*

Ritsma is kandidaat voor de laatste plaats omdat de volgende zin bestaat uit een ongeïntroduceerd citaat van *Ritsma*. Als *Ritsma* daar vlak voor staat, heeft de lezer minder moeite om het citaat aan hem toe te schrijven dan in (38)a. De schrijver heeft (onzes inziens terecht) gekozen voor de laatste plaats, maar hij heeft daarvoor wel een prijs betaald. Op de eerste plaats is een moeilijk te verwerken beknopte bijzin terecht gekomen.

Kortom, als een zinsdeel met een lage nieuwswaarde optimaal voorbereidt op de volgende zin, staat het vaak ergens achteraan.

11 Als de bekendheid van een referent met lexicale middelen wordt gesignaleerd, is een plaats meer naar voren overbodig

Tot nu toe zijn we er ervan uitgegaan dat het informatiegehalte van een zinsdeel invloed heeft op de plaats in de zin. Maar een andere, meer functionele, kijk op de zaak is even goed mogelijk: de schrijver signaleert door middel van de plaats van een zinsdeel in de zin dat het informatiegehalte van dat zinsdeel hoog of laag is. In deze opvatting wordt het voorstelbaar dat de schrijver niets met de positie van een zinsdeel doet, als het informatiegehalte daarvan al op een andere manier wordt gesignaleerd. Een voor de hand liggende mogelijkheid is de keuze voor lexicale middelen. In deze opvatting is er sprake van een soort balans tussen plaats in de zin en lexicale keuze. Een beetje meer van het ene (bijvoorbeeld een sterke bekendheidsaanduiding als een aanwijzend voornaamwoord) betekent dat het andere (de eerste plaats) dan een beetje minder hoeft.

De makkelijkste manier om met behulp van het lexicon duidelijk te maken dat een zinsdeel als bekend wordt verondersteld, is het gebruik van aanwijzende, persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden. Een

mechanische visie op het LRP doet verwachten dat zinsdelen in de vorm van of met dergelijke woorden op posities voor in de zin te vinden zullen zijn. In het hierboven geschetste alternatief zijn ze even vaak achteraan te vinden. Welke verwachting komt uit?

Wij neigen voorzichtig naar de laatste opvatting, op grond van voorbeelden als:

- (39) In de zomer voert Van Rij gesprekken met De Hoop Scheffer over koers en campagne van de partij. Ze worden het volgens Van Rij niet eens, *De Hoop Scheffer ontkent dat.* (Vk 1-10-01)

Het LRP-alternatief is mogelijk maar beslist niet noodzakelijk:

- (39)a Dat ontkent De Hoop Scheffer.

Hetzelfde geldt voor *voor hen* in (3) en voor *daarvoor* in:

- (40) Naar zijn (Ritsma's) opvatting kan de wisselwerking tussen 'snelheid' van de mijl en het 'duurvermogen' van de 5 kilometer hem straks net een streepje voor geven. *Zijn superieure slotronde zaterdag op de 1500 meter – met 29,6 de snelste van allemaal – diende daarvoor als bewijs.*

Het sterk verwijzende *daarvoor* kan wel, maar hoeft beslist niet, op de eerste plaats te staan:

- (40)a Daarvoor diende zijn superieure slotronde zaterdag op de 1500 meter – met 29,6 de snelste van allemaal –als bewijs.

Behalve de mogelijkheid dat de vorm van een constituent kan compenseren voor zijn plaats qua nieuwswaarde, sluiten we niet uit dat er ook een andere relatie tussen vorm en plaats mogelijk is. Daarvoor moeten we terug naar de observaties naar aanleiding van de fragmenten (13) en (29). Daar bleek dat de toevoeging van een lexicale aanduiding van respectievelijk een hoge (*juist*) en een lage (*deze*) informatiewaarde tot gevolg te hebben dat de volgorde van de zinsdelen tegen de werking van andere principes in, méér in overeenstemming van het LRP konden worden geschikt. Alsof die lexicale middelen hier het laatste duwtje in de goede richting gaven!

We hebben deze factor niet voor niets als laatste behandeld. Hij is immers totaal anders van aard als de vorige. Bij de vorige factoren ging het om andere eigenschappen van zinsdelen die een eigen – van het LRP onderscheiden – invloed op de plaats in de zin uitoefenen. Daardoor konden ze ook elkaar doorkruisen. In het onderhavige geval gaat het om één achterliggende eigenschap (informatiegehalte) die gerelateerd is aan (ten minste) twee kenmerken:

- de lexicale keuze die de schrijver maakt (pronomina versus volledige naamwoordgroepen)
- de plaats die het zinsdeel in de zin inneemt (vooraan tegenover achteraan).

Dat zou nog geen probleem zijn als deze twee elkaar alleen versterken. We hebben gezien dat dat voorkomt. Het wordt pas een probleem als ons vermoeden juist is dat de twee kenmerken elkaar

compenseren: zo gauw een zinsdeel voorzien is van een aanwijzend voornaamwoord is het niet meer nodig om het ergens vooraan te zetten.

12 **Kwantitatieve onderbouwing**

Hoe belangrijk is nu de invloed van het LRP en van de verstorende factoren als we het voorkomen van die factoren in teksten gaan tellen? Dit probleem zullen we slechts behandelen voor het LRP zelf (12.1) en de complexiteit van zinsdelen (12.2). Van de andere factoren is er een die al onderzocht is: volgens Jansen (2002) is Linear Modification (zie paragraaf 4) waarschijnlijk altijd krachtiger dan het LRP. Andere factoren zijn uiterst tijdrovend om te onderzoeken, zoals accent (zie paragraaf 3). En weer andere factoren (bijvoorbeeld chronologie) komen in een beperkt corpus te weinig voor om er kwantitatief onderzoek op te doen.

Het kwantitatieve onderzoek berust op de 182 hoofdzinnen (met uitzondering van geciteerde zinnen) uit de volgende vijf teksten:

1. W. den Boer, Olympische missie delicaat probleem voor Ritsma. *Vk* 12/11/01 (32 zinnen)
2. P. Onkenhorst, Op aanval gerichte Adriaanse verder onder druk. *Vk* 9/8/01 (37 zinnen)
3. C. Bromet, Succes geeft Ajax zijn oude branie terug. *Vk* 15/10/01 (31 zinnen)
4. P. Fortuijn, Kok en de grote wereld. *Elsevier* 5/11/01 (52 zinnen)
5. E. Brunt, Koning Pim. *Het Parool* 15-02-2002 (30 zinnen)

Alle zinnen werden ontleed en van de zinsdelen werden de volgende eigenschappen genoteerd:

- relatieve positie van links af
- relatieve positie van rechts af
- syntactische functie (volgens de traditionele redekundige zinsontleding)
- bekendheid: als de referent van het zinsdeel eerder in het stuk aangeduid werd, of daaruit voortvloeide werd het zinsdeel als bekend beschouwd en anders niet. (zie paragraaf 2)
- complexiteit (nevenschikking en/of nabepaling is complex, anders niet-complex)
- vorm (naar de woordsoort volgens de traditionele taalkundige ontleding van de kern van de woordgroep)
- lengte (in woorden)

De eerste drie teksten werden gecodeerd door de eerste auteur; de andere twee door de tweede. Moeilijke gevallen, overigens vooral veroorzaakt door onzekerheid over de juiste taal- en redekundige ontleding, werden in samenspraak opgelost.

Dat leverde het bijgevoegde SPSS-file op. Voor de verschillende deelonderzoeken werden van dit file gefilterde versies gemaakt, waarin bijvoorbeeld de persoonsvorm en de werkwoordelijke eindgroep buiten beschouwing werden gelaten.

12.1 Het LRP

Neemt de nieuws waarde van de zinsdelen van zinnen in gewone teksten inderdaad van links naar rechts toe? Deze vraag is eenvoudig te beantwoorden door de plaats van de zinsdelen te relateren aan hun gemiddelde bekendheid. Dat levert de volgende tabel op, waarin net als in de rest van dit onderzoek, de werkwoordelijke elementen (de voor-pv en de werkwoordelijke eindgroep) zijn weggefilterd:

Positie	1	2	3	4	5	6
gem.bekend	0,52	0,59	0,21	0,15	0,22	0,15
SD	0,50	0,49	0,41	0,36	0,41	0,37

Tabel 1. De gemiddelde bekendheid (0 = onbekend; 1 = bekend) voor zinsdelen per positie in de zin van begin af berekend (dus positie 1=eerste zinsdeel, 6=het laatste).

Tabel 1 laat een tamelijk chaotisch patroon zien: van de eerste naar de tweede positie lijkt er een stijging van de bekendheid plaats te vinden (die overigens niet statistisch significant is), dan vindt er een (wel significante) daling van de bekendheid plaats, om bij de volgende zinsposities op en neer te gaan.

We kunnen de relatie tussen positie en bekendheid ook van achteren naar voren bestuderen. Dat lijkt een zinloze operatie: het maakt voor de bekendheid van de woorden in een bepaalde zin natuurlijk niet uit of je de zinsdelen van voren naar achter dan wel van achteren naar voren beschouwt. Maar zo gauw we naar meer dan een zin kijken, verandert dat beeld aanzienlijk, omdat het van de lengte van de zin afhangt of het laatste zinsdeel bijvoorbeeld nummer 4 of nummer 17 is. Voor verschijnselen die meer met het zinseinde te maken hebben, is het daarom meer inzichtgevend om naar tabel 2 te kijken.

Positie	1	2	3	4	5	6
gem.bekend	0,14	0,32	0,36	0,56	0,59	0,52
SD	0,35	0,47	0,48	0,49	0,49	0,51

Tabel 2. De gemiddelde bekendheid van een zinsdeel per zinspositie van het slot af gerekend (dus positie 1=het laatste zinsdeel, positie 6=het eerste)

Wanneer we de relatie tussen bekendheid en zinspositie van het slot van de zin af berekenen ontstaat er (tot de zesde positie althans) een veel duidelijker, keurig monotoon stijgend patroon, dat in overeenstemming is met de voorspellingen van het LRP. De stijgingen tussen de eerste en de tweede, en tussen de derde en vierde zijn statistisch significant.

Deze kwantitatieve resultaten leveren dus een gemengd beeld op. In ieder geval werkt het LRP veel beter van achteren naar voren dan van voren naar achteren. Het is echter wel de vraag of we met de gemiddelde bekendheid per positie wel nauwkeurig genoeg gerekend hebben. Voor een echte kwantitatieve test is het nodig om de volgende vraag te beantwoorden: hoe vaak staan in zinnen de bekende zinsdelen voor de onbekende?

Deze simpele vraag vereist een onderzoek waarin van alle paren bestaande uit opeenvolgende zinsdelen wordt vastgesteld of ze beide bekend dan wel onbekend zijn (wat niets zegt over het LRP), of het eerste bekend en het tweede onbekend is (wat voor het LRP pleit), dan wel andersom (wat tegen het LRP pleit). Dat onderzoek hebben we gedaan voor de zinsdeelparen op de posities direct voor en na de voor-pv, de eerste twee na de voor-pv, en de tweede en de derde na de voor-pv. Daarna worden de aantallen paren te klein.

We zijn telkens als volgt te werk gegaan. Eerst hebben we de opeenvolgingen van links naar rechts onderzocht, waarbij we de laatste plaats weggefilterd hadden omdat die waarschijnlijk een aparte status heeft, die veel duidelijker uit het onderzoek van rechts naar links naar voren kan komen. Vervolgens hebben we de zinnen geselecteerd met een zinsdeel voor en na de voor-pv, met ten minste twee zinsdelen na de voor-pv, en met ten minste drie zinsdelen na de voor-pv, waarbij we de laatste twee onderzochten.

Ook deden we een onderzoek van rechts naar links. Daarbij beperkten we ons ertoe om de verhouding tussen het voorlaatste en het laatste zinsdeel te bekijken. In de tabellen geven we alleen de aantallen voor de paren die doorslaggevend zijn: dus 'bekend – onbekend' en 'onbekend – bekend'.

Het eerste deelonderzoek naar het paar op de eerste zinsplaats en de plaats direct achter de voor-pv leverde de volgende resultaten op:

bekend – onbekend	onbekend – bekend
41 (41%)	60 (59%)

Tabel 3. De verhouding tussen bekendheid en onbekendheid bij paren bestaande uit het zinsdeel op de eerste plaats en de plaats direct achter de voor-pv.

Uit tabel 3 blijkt dat de volgorde onbekend – bekend meer voorkomt dan het door het LRP voorspelde alternatief, al is het verschil net niet significant ($\chi^2 = 3.57$; $df = 1$; $p = .059$). Wat kan hiervan de verklaring zijn?

Wij schrijven het resultaat toe aan het feit dat zinsdeelfunctie, in het bijzonder het subject, interfereert met bekendheid. Concreter: bij de posities vlak voor en vlak na de voor-pv, moeten we ermee rekening houden dat daar in het overgrote deel van de zinnen het subject staat. Er zijn twee mogelijkheden: het subject staat op de eerste plaats, of - als op de eerste plaats een ander zinsdeel staat - op de plaats direct achter de voor-pv. Dat gebeurt overigens frequent, in het hele corpus in de helft van de gevallen (subject op de eerste plaats: 83, subject op de tweede plaats 84). In de volgende twee tabellen hebben we de gegevens van tabel 3 uitgesplitst voor zinnen met het subject op de eerste plaats (tabel 4) en zinnen met geïnverteerd subject (tabel 5):

bekend – onbekend	onbekend – bekend
31 (69%)	14 (31%)

Tabel 4. Verhouding tussen bekende en onbekende zinsdeelparen met het subject op de eerste plaats en een ander zinsdeel op de plaats achter de voor-pv.

Hier zijn de resultaten in overeenstemming met het LRP: het paar 'bekend subject op de eerste plaats' – 'onbekend ander zinsdeel op de volgende plaats' komt significant meer voor dan het tegenovergestelde ($\chi^2= 6.42$; $df = 1$; $p = .011$)

bekend – onbekend	onbekend – bekend
10 (18%)	46 (82%)

Tabel 5. Verhouding tussen bekende en onbekende zinsdelen met het subject op de tweede, en een ander zinsdeel op de eerste plaats.

Tabel 5 laat zien waar de schoen wringt: als het subject geïnverteerd is, komt het paar 'onbekend – bekend' veel meer voor ($\chi^2= 23.14$; $df = 1$; $p < .0001$). We kunnen deze gegevens ook zo interpreteren: subjecten bevatten bekende informatie, of ze nu op de eerste plaats of op de tweede plaats staan.¹⁷

Deze gegevens wijzen erop dat schrijvers niet direct op grond van het informatiegehalte de plaats van de zinsdelen in de zin bepalen, maar dat hoogstens indirect doen, via hun keuze van het werkwoord en zijn subject. De schrijver is met andere woorden ertoe geneigd om de bekende informatie door het onderwerp te laten representeren. Of dat onderwerp dan op de eerste of de tweede plaats terecht komt, maakt hem dan niet zoveel meer uit.

Tot zover de eerste twee posities in de zin. Over naar de zinsdelen op de tweede en derde positie, dus het zinsdeel direct achter de voor-pv en het zinsdeel daarna:

¹⁷ In de volgende tabel staan de gegevens over de relatie tussen de zinsdeelfunctie en bekendheid voor het gehele corpus. Het verband tussen subject en bekendheid is in hoge mate significant ($\chi^2 = 136.97$; $df = 1$; $p < .000$).

functie	onbekend	bekend
subject	51	125
andere zinsdelen	333	87

Tabel: Het verband tussen zinsdeelfunctie en bekendheid.

bekend – onbekend 43 (88%)	onbekend – bekend 6 (12%)
-------------------------------	------------------------------

Tabel 6. De relatie tussen bekendheid en positie in de zinsparen op de eerste en de tweede plaats na de voor-pv.

Tabel 6 laat een duidelijke overwinning voor het LRP zien: het komt veel meer voor dat op een bekend zinsdeel een onbekend zinsdeel volgt dan andersom ($\chi^2 = 27.94$; $df = 1$; $p < .0001$). Het maakt daarbij niet uit of de positie na de persoonsvorm door een subject wordt ingenomen of niet.

Ter afsluiting de gegevens voor het volgende zinsdelenpaar: op de tweede en derde positie achter de voor-pv:

bekend – onbekend 21 (84%)	onbekend – bekend 4 (16%)
-------------------------------	------------------------------

Tabel 7. De relatie tussen bekendheid en positie in de zinsparen op de tweede en de derde plaats na de voor-pv.

Ook nu komt het LRP er goed uit ($\chi^2 = 11.56$; $df = 1$; $p < .001$). Een zelfde resultaat treffen we aan bij het deelonderzoek naar de voorlaatste en laatste positie.

bekend – onbekend 22 (82%)	onbekend – bekend 5 (18%)
-------------------------------	------------------------------

Tabel 8. De relatie tussen bekendheid en positie in zinsparen op de voorlaatste en de laatste plaats.

De voorkeursvolgorde is duidelijk met het LRP in overeenstemming ($\chi^2 = 10.70$; $df = 1$; $p < .001$). Hieruit kunnen we ook de conclusie trekken dat het plaatsen van minder zinsdelen met een lage informatiewaarde na de werkwoordelijke eindgroep (zie paragraaf 8) waarschijnlijk geen factor van kwantitatief gewicht kan zijn.

Ten slotte nog iets over een ander uitvloeisel van het LRP, dat al in paragraaf 10 aan de orde kwam: het zinsdeel dat het thema van de volgende zin aankondigt, staat aan het zinseinde. In tabel 9 staan de gegevens voor de voorlaatste en laatste plaats van de zin:

	voorlaatste positie	laatste positie
thema volgende zin		
wel	9 (15%)	52 (85%)
geen	105 (57%)	78 (43%)

Tabel 9. De relatie tussen zinspositie en de mate waarin het zinsdeel het thema van de volgende zin voorbereidt.

Uit tabel 9 blijkt dat het significant frequenter ($\chi^2= 33.39$; $df = 1$; $p<.0001$) voorkomt dat het laatste zinsdeel het thema van de volgende zin aankondigt dan dat het voorlaatste zinsdeel die functie verricht.

De gegevens uit deze paragraaf laten de volgende conclusies toe. Als we de volgorde van de zinsdelen van rechts naar links bekijken, zien we dat de bekendheid van de zinsdelen steeds groter wordt. Als we de volgorde van links naar rechts bekijken, is het beeld meer gemengd. Het LRP houdt zeker stand als we naar de bekendheid in paren opeenvolgende zinsdelen kijken en ons beperken tot de posities na de voor-pv. Wat de bekendheid van de zinsdelen op de posities voor en na de voor-pv betreft, blijkt uit de gegevens dat de positie veel minder relevant is dan de zinsdeelfunctie: de subjecten zijn in overgrote mate bekend, onafhankelijk van hun positie.

12.2 Complexiteit

Het is mogelijk om de factor complexiteit (zie paragraaf 5) op verschillende manieren te definiëren. Hier beperken we ons tot de volgende drie interpretaties die zich voor een kwantitatieve beoordeling lenen:

- de aard van het hoofd van het zinsdeel: PP's en vooral bijzinnen met zinsdeelfunctie tegenover zinsdelen met een andere structuur, zoals NP's of adverbialen (zie tabel 10),
- zinsdelen met tegenover zinsdelen zonder bijvoeglijke bijzinnen (zie tabel 11)
- zinsdelen met tegenover zinsdelen zonder nabepalingen in welke vorm dan ook (zie tabel 12)

Het ligt verder voor de hand dat de lengte van een zinsdeel gemeten in aantallen woorden verwant is aan de complexiteit. Daarom hebben we ook gekeken naar de verhouding tussen de positie en de gemiddelde lengte van de zinsdelen gemeten in aantal woorden (tabel 13):

	eerste plaats	middenpositie	laatste plaats
kern zinsdeel			
PP	30 (26%)	41 (37%)	41 (37%)
Bijzin	18 (28%)	1 (2%) ¹⁸	45 (70%)
Anders	125 (28%)	278 (62%)	49 (10%)

Tabel 10. De plaats van zinsdelen met een PP of een bijzin als kern, ten opzichte van de plaats van niet-complexe zinsdelen

Uit tabel 10 kunnen we aflezen dat de ingewikkelde zinsdelen PP en Bijzin meer aan de zinsranden te vinden zijn dan de andere zinsdelen. Dat geldt voor de bijzin nog meer dan voor de PP. Ook kunnen we

¹⁸ De enige bijzin die niet aan een zinsgrens staat, is *dat ... heeft* in:
 (i) Al een jaar geleden wist de coach uit te leggen dat een kruistocht op de vijf kilometer een grotere kans van slagen heeft, daarbij wijzend op de trendverschuivingen die zich in het schaatsen hebben voorgedaan. (Vk 12-11-01)
 Toch staat de bijzin in (i) eigenlijk niet in het middenstuk, maar staat samen met de andere bijzin op de vijfde positie na de werkwoordelijke eindgroep.

eruit aflezen dat de beide ingewikkelde zinsdelen meer op de laatste plaats staan dan op de eerste. En ook bij dit patroon geldt dat het voor de bijzinnen extremer is dan voor de PP's.¹⁹

De tweede interpretatie van ingewikkeldheid betrof de aanwezigheid in een zinsdeel van een bijzin. Zie tabel 11:

	eerste positie	middenpositie	laatste positie
met bijv. bijzin	5 (17%)	3 (10%)	21 (73%)
zonder bijv bijzin	127 (27%)	282 (61%)	56 (12%)

Tabel 11. De positie van zinsdelen met een bijvoeglijke bijzin.

Uit tabel 11 blijkt dat zinsdelen met bijvoeglijke bijzinnen vooral op de laatste positie staan ($\chi^2 = 75.61$; $df = 1$; $p < .0058$).

De mildste interpretatie van complexiteit die we hebben onderzocht is de aanwezigheid van een nevenschikking of een voorzetselgroep als nabepaling in het zinsdeel. Zie tabel 12:

	eerste positie	middenpositie	laatste positie
met nabepaling	24 (28%)	35 (42%)	25 (29%)
zonder nabepaling	127 (27%)	282 (61%)	56 (12%)

Tabel 12. De relatie tussen positie en zinsdelen met en zonder nabepaling

Tabel 12 wijst uit dat er tussen de eerste positie en de middenpositie geen verschil bestaat, maar wel tussen de laatste positie en de twee andere: naar verhoudingen staan zinsdelen met een nominale nabepalingen frequenter op de laatste plaats dan op de eerste plaats ($\chi^2 = 7.09$; $df = 1$; $p = .008$) de verhouding of de middenpositie ($\chi^2 = 19.80$; $df = 1$; $p < .0001$).

Ten slotte het deelonderzoek naar de relatie tussen positie en lengte van het zinsdeel. Bij dit onderzoek kunnen we om technische redenen de gegevens van begin, midden en einde niet in een tabel weergeven, maar moeten we het in twee doen: tabel 13 geeft de frequenties van het begin van de zin af, tabel 14 vanaf het zinseinde, beide uiteraard weer zonder werkwoordelijke elementen:

¹⁹ In de volgende tabel staan de χ^2 -gegevens en de significanties (df is altijd 1) van alle verhoudingen in tabel 10 berekend:

	eerste – midden	midden – laatste	eerste – laatste
PP vs anders	3.31; .069	46.13; .0001	18.99; .000
Bijz vs anders	23.80; .000	132.88; .000	18.00; .000
PP vs Bijz	10.53; .001	23.81; .000	2.72; .099

Alle verschillen in verhouding zijn significant, op twee na:

- dat PP's meer op de eerste plaats staan ten opzichte van het middenstuk dan andere zinsdelen
- dat PP's meer op de eerste plaats staan en minder op de laatste plaats ten opzichte van bijzinnen

positie	eerste	tweede	derde	vierde
lengte (SD)	4,7 (11,1)	4,2 (13,4)	4,2 (6,2)	5,4 (11,8)

Tabel 13. Lengte in relatie tot positie berekend vanaf het begin van de zin

positie	laatste	voorlaatste	voor2laatste	voor3laatste
lengte	8,3 (7,3)	4,9 (15,9)	3,6 (9,4)	3,5 (9,5)

Tabel 14. Lengte in relatie tot positie berekend vanaf het einde van de zin.

Hier bereidt het corpus ons een verrassing. Van de twee keer zes verschillen is er maar één significant, en dat is het verschil in lengte tussen het laatste en op een na laatste zinsdeel ($F(1,142) = 4,852, p = .029$).

We kunnen de resultaten als volgt samenvatten. Hoe je complexiteit ook meet, altijd is er een relatie met de laatste zinsplaats: zinsdelen aan het einde zijn langer, en frequenter betreft het een PP, een bijzin, of een zinsdeel met een bepaling in de vorm van een bijzin dan wel een PP. Wanneer we complexiteit koppelen aan de vorm van de kern van het zinsdeel, is er ook een relatie met de eerste zinsplaats: PP's en bijzinnen staan daar relatief vaker dan andere, minder complexe zinsdelen.

13 Conclusies

In descriptief opzicht kunnen we uit het voorgaande enkele conclusies trekken. Maar allereerst hechten wij eraan te benadrukken dat wij de introductie van het LRP in de (normatieve) stilistiek als een grote aanwinst beschouwen. Ten eerste biedt het principe een grondslag voor de voorspelling van de stilistische kwaliteit van volgordevarianten. Ten tweede – en nog belangrijker – verschaft het LRP ons een goed middel om meer over de bouw van zinnen te weten te komen. Het LRP heeft dan dezelfde werking als een contrastvloeistof bij medisch onderzoek: juist door de stringente toepassing van het LRP worden de andere krachten duidelijk die op de zin in context werken.

Dit gezegd hebbende, kunnen we er toch niet omheen te concluderen dat de volgorde van zinsdelen in de mededelende hoofdzin in Nederlandse journalistieke teksten wordt bepaald door ten minste negen andere factoren dan hun onderling verschil in informatiewaarde. Enkele van die factoren oefenen een zo sterke invloed uit op de volgorde van de zinsdelen, dat we ze als krachtiger dan het LRP beschouwen.

We zijn ons ervan bewust dat deze alternatieve factoren zeer ongelijk van aard zijn. Sommige kunnen we het beste karakteriseren als een concurrerende strategie voor de presentatie van informatie: dat is bijvoorbeeld het geval met de klemtoonfactor (paragraaf 3). Andere factoren vallen terug te voeren op beperkingen die de grammatica oplegt, zoals linear modification (paragraaf 4) en de bijvoeglijke bepaling (paragraaf 6) of het zinsverwerkingsapparaat van de lezer, zoals complexiteit (paragraaf 5) en de canonieke volgorde (paragraaf 6) of de werkelijkheid, zoals bij chronologie (paragraaf 9).

In ieder geval denken we dat de volgorde in de Nederlandse zin het beste als een slagveld van ten minste 10 factoren kan worden beschouwd, waarop het LRP soms het onderspit delft (vooral ten opzichte van linear modification en complexiteit). Nog vaker moeten we toegeven dat de winnende factor voorlopig niet voorspeld kan worden, althans bij onze huidige kennis van stilistiek niet. Dat maakt het vak wel leuker trouwens.

Betekent het voorgaande al een zekere ondermijning van het LRP, de laatste behandelde factor doet dat op een nog fundamenteler vlak: in paragraaf 11 is gebleken dat er aanwijzingen zijn dat een zinsdeel met een laag informatiegehalte toch op een positie aan het einde van de zin kan voorkomen als aan één voorwaarde maar voldaan is: dat het lage informatiegehalte op een andere manier, namelijk met lexicale middelen, duidelijk wordt gemaakt. Op dit punt is nader onderzoek zeer gewenst.

Het kwantitatieve onderzoek bracht aan het licht dat het LRP redelijk standhoudt. Maar dat geldt wel met inachtneming van de volgende bepalingen:

- Het LRP werkt van rechts naar links, en niet van links naar rechts.
- Het LRP heeft geen directe invloed op de zinsdelen die op de posities direct voor, en direct na de voor-pv staan, maar wel een indirecte invloed via de subjectskeuze.
- Complexe zinsdelen staan bij voorkeur niet in het midden van de zin, maar aan de beide zinsranden, en dan vooral aan de achterrand.

14 *Consequenties voor de schrijfadvisering*

Voor een volledig uitgewerkt advies is meer nodig dan dit onderzoek. Zo is in dit onderzoek ten onrechte buiten beschouwing gebleven welke volgorde in de praktijk gekozen wordt bij zinsdelen met dezelfde informatiewaarde. Ook zouden we graag willen weten of de oordelen over de stilistische kwaliteit die we hier en daar uitspreken, in den brede gedeeld worden. Het kwantitatieve onderzoekje ten slotte berust op weinig, korte, simpele teksten die boven maar tot twee genres behoren.

Toch vinden wij het veel belangrijker om na te gaan welke resultaten *Formuleren* en in het bijzonder het hoofdstuk over het LRP heeft in het onderwijs. Goed is wat werkt. We slikken dan ook graag al het voorgaande in, als blijkt dat cursisten met behulp van het LRP aantoonbaar betere teksten schrijven dan zonder. Maar het kan haast niet anders of ook zij raken soms verzeild in de subtiele afwegingen van tegenstrijdige principes, die dit artikel zo lang gemaakt hebben.

Toch willen wij niet besluiten zonder een voorbarig antwoord te geven op de vraag, welke consequenties de hier gepresenteerde resultaten hebben voor de praktijk van de schrijfadvisering.

Het lijkt ons verstandig het LRP enigszins te degraderen. Hoe dat precies moet gebeuren, weten we niet precies, maar in ieder geval niet zo:

- Kijk of er een situerende bepaling in de conceptzin staat. Zet deze op de eerste plaats.
- Kijk of er een zinsdeel met een bijvoeglijke bijzin in het midden van de zin staat. Zet dat op de laatste of eventueel de eerste plaats.

- Kijk of er een zinsdeel in de zin staat dat verwijst naar iets dat in de zinnen ervoor genoemd is, Zet dat op de eerste plaats.
- Controleer vervolgens of de tekst beter loopt dan de vorige versie.

Wij hebben drie bezwaren tegen een dergelijke aanpak Ten eerste wordt dan het belangrijke afwegingspunt tussen de factoren volledig gemist. Wat te doen bijvoorbeeld met een zinsdeel met een bijvoeglijke bijzin dat wel bekend is maar niet situerend terwijl een ander zinsdeel wel situerend is?

Ten tweede, en belangrijker, veronderstellen zulke adviezen taalkennis en schrijfexpertise die de gemiddelde (en zelfs de hoogopgeleide) adviesconsument ontbeert. Zulke adviezen zijn dus alleen een aflat voor de taalkundigen met maatschappelijke pretenties.

Ten derde, en nog belangrijker, betwijfelen wij zeer dat adviesconsumenten met ten minste evenveel kennis omtrent taal als wij, in de praktijk de gewenste afwegingen kunnen maken. Als die al het overzicht over de factoren kunnen houden, zullen ze toch echt de tijd en de fut ontbreken, zo vrezen wij.

Kortom, er spelen zoveel factoren mee die de volgorde van de zinsdelen mede bepalen, dat we geen heil zien in concrete adviezen omtrent de afweging van die factoren, in ieder geval niet voor leke-schrijvers.

In plaats daarvan stellen wij de volgende didactische aanpak voor:

- 1 Presenteer het LRP in geen enkele fase van het schrijfproces als voorschrift maar eerder als richtsnoer.
- 2 Gebruik het LRP niet, ook niet als richtsnoer, in de eerste fase van het schrijfproces: het formuleren van de eerste versie van de tekst . Schrijven lijkt als activiteit meer op liefhebben of opvoeden dan op een IKEA-kastje in elkaar zetten. Daarmee bedoelen we: schrijven is zo ingewikkeld dat je het maar beter kunt doen zoals je hartje je ingeeft.
- 3 Zet het LRP pas in de revisiefase in, dus bij het evalueren en herschrijven van de eerste versie, en wel zo:
 - a Markeer de zinnen die intuïtief niet lekker lopen, of slecht aansluiten bij de context.
 - b Kijk dan of de zinsdelen in die zinnen wel optimaal volgens het LRP geordend zijn, let daarbij vooral op de zinsdelen aan de rechterkant.
 - c Herschik de zinsdelen zodat ze meer in overeenstemming met het LRP zijn.
 - d Maar controleer altijd op een intuïtieve manier of de herschreven zin wel verbeterd is ten opzichte van het origineel. Kijk ook vooral of er geen nieuwe feilen opgedoken zijn.

Bibliografie

- Arnold, J., T. Warsaw, A. Lusing, & R. Gastro (2000) 'Heaviness vs. Newness: The effects of complexity and information structure on constituent ordering', *Language* 76, 28-55.
- Bakker, D. (1994) *Formal and computational aspects of functional grammar and language typology*. Dissertatie UvA.
- Behaghel, O. (1909) Beziehungen zwischen Umfang und Reihenfolge von Satzgliedern. *Indogermanische Forschungen* 25, 110-142.
- Birner, B.J. en G.Ward (1998) *Information status and noncanonical order in English*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Bolinger, D.L. (1954) 'Linear Modification.' *PMLA* 1117-1141. (Herdruckt in: Bolinger, D.L. (1965) *Forms of English*. Hokkou Publishing corporation, Tokyo, 279-307.)
- Campert, R. (1998) *CaMu 1997: het jaaroverzicht van Remco Campert en Jan Mulder*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Chafe, W.L. (1998) 'Punctuation and the prosody of written language.' *Written Communication* 5, 4, 395-426.
- Firbas, J. (1966) 'On defining the theme in functional sentence analysis.' *Travaux Linguistiques de Prague* 1, 267-280.
- Haeseryn, W. et al. (1997²) *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Martinus Nijhoff Uitgevers / Wolters Plantyn, Groningen/Deurne. Zie ook: <http://oase.uci.kun.nl/~ans/e-ans/21/01/02/01/body.html>
- Hawkins, J.A. (1994) *A performance theory of order and constituency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jansen, F. (2002) 'Preposed adverbial phrases in Dutch texts.' In H. Broekhuis en P. Fikkert (eds), *Linguistics in the Netherlands 2002*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 97-106.
- Jansen, F. (2003) 'Sentence processing and the position of complex constituents in Dutch texts.' In P. Fikkert en L. Cornips (eds) *Linguistics in the Netherlands 2003*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 83-92.
- Keijsper, C.E. (1984) 'Vorm en betekenis in Nederlandse toonhoogtecontouren.' *Forum der Letteren* 25, 20-37; 113-126.

Keijsper, C.E. (1985) *Information structure*. Amsterdam: Dissertatie UvA.

Klein, M. (1980) *Taal kundig beschouwd*. Den Haag.

Lambrecht, K. (1996) *Information structure and sentence form*. Cambridge: Cambridge University Press.

Onrust, M., A.Verhagen en R. Doeve (1993) *Formuleren*. Houten

Pardoën, J.A. (1998) *Interpretatiestructuur*. Dissertatie VUA.

Trommelen, M. en E. Visch, (1992) 'Klemtoonverschuiving. Is het Nederlands een 'hangmat'-taal?' *Onze Taal* 61, 63-66.